

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ**

Ο Giorgio Agamben και η πολιτική της εξαίρεσης.

Σύμβουλος σπουδών: Γρηγόρης Ανανιάδης

Εξεταστική επιτροπή: Δημητρίου Στέφανος, Γιώργος Φαράκλας, Γρηγόρης
Ανανιάδης

Όνομα φοιτήτριας: Γερολυμάτου Ελευθερία

A.M. : 1116M011

ΑΘΗΝΑ, 2018

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ. ΜΙΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ	5
ΤΟ ΠΑΡΑΔΟΞΟ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ	17
ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗΣ.....	22
ΗΟΜΟ SACER	27
Ο ΗΟΜΟ SACER ΕΓΚΛΕΙΣΤΟΣ ΣΤΑ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗΣ	32
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	40
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	47

Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία θα γίνει μια προσπάθεια επισκόπησης του ρόλου της κατάστασης εξαίρεσης στη σύγχρονη πολιτική όπως αυτή παρουσιάζεται στο έργο του Ιταλού φιλοσόφου, Giorgio Agamben. Η προσπάθεια αυτή θα πραγματοποιηθεί εν σχέσει και άλλων φιλοσόφων άρρηκτα συνδεδεμένων με τη σκέψη του Agamben, όπως ο Carl Schmitt, η Hannah Arendt, ο Michael Foucault καθώς και θεωρητικών, σχολιαστών ή επικριτών που έχουν ασχοληθεί με το έργο του Ιταλού φιλοσόφου.

Η κατάσταση εξαίρεσης εδώ, θα μας απασχολήσει στο «όλον» της, δηλαδή, θα παρουσιαστεί αρχικά μια ενδεικτική ανασκόπησή της ως έννοιας και στη συνέχεια λίγο πιο συγκεκριμένα μέσω της φιγούρας του *Homo Sacer*, όπως αυτή ξεδιπλώνεται στο ομότιτλο βιβλίο του Agamben. Σημαντικό σημείο προς ανάλυση, είναι το στρατόπεδο συγκέντρωσης όπου και θα δοθεί ιδιαίτερη προσοχή μιας και όπως τονίζει ο Agamben, το στρατόπεδο συγκέντρωσης αποτελεί το σύγχρονο υποδειγματικό χώρο για την κατάσταση εξαίρεσης. Στη συνέχεια θα γίνει μια προσπάθεια τοποθέτησης του *Homo Sacer*, από το αρχαίο ρωμαϊκό δίκαιο στη νεωτερικότητα και πως αυτή η τοποθέτηση συνάδει τόσο με την απόδειξη των θεωρητικών απόψεων του Agamben αλλά και με τις σύγχρονες κοινωνικο-πολιτικές επιταγές.

Προτού προχωρήσουμε, θα επιθυμούσα να αναδείξω κάποια βασικά στοιχεία για την ανάγνωση του έργου του Giorgio Agamben, όπως αυτά πολύ εύστοχα παρουσιάζονται από τον Adam Kotsko. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του έργου του είναι η τάση του να προχωρά αμέσως από την παραμικρή λεπτομέρεια στην ευρύτερη δυνατή γενίκευση. «Στο *Homo Sacer*, για παράδειγμα, μαθαίνουμε ότι ολόκληρη η ιστορία της δυτικής πολιτικής σκέψης κατευθυνόταν προς τη φρίκη του ολοκληρωτισμού, όπως υποδεικνύεται, με μια πρώτη ματιά σε μια σκοτεινή γωνιά του αρχαίου ρωμαϊκού δικαίου. Ομοίως, ενώ τα πιο πρόσφατα έργα του διαθέτουν φιλοδοξίες μεγάλης

κλίμακας, είναι παρ' όλα αυτά γραμμένα σε αποσπασματική μορφή και πάντα υπάρχει χώρος για παρεκβάσεις και παραλειπόμενα».¹

Το έργο του Agamben μπορεί να φαίνεται ότι είναι πολύ συστηματικό -και αυτό σε ένα βαθμό μαρτυράται από την περίτεχνη διαίρεση του έργου που ξεκίνησε με το *Homo Sacer*. Ο Adam Kotsko σημειώνει πως το ελκυστικό στο έργο του Agamben, δεν είναι η συστηματικότητα του, αλλά ο αόριστος χρόνος και ο διερευνητικός χαρακτήρας του. Παρ' όλα αυτά η αοριστία αυτή στα χρονικά όρια αποτελεί συχνά και λόγο σύγχυσης κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης του Ιταλού φιλοσόφου. Οι ετυμολογικές αναφορές και οι γενεαλογικές ανασκαφές του Agamben αποτελούν ένα σημαντικό και αρκετά διαφωτιστικό μέρος του έργου του. Όμως πολύ συχνά παραλείπονται οι κοινωνικοπολιτικοί παράγοντες που είτε έχουν διαμορφώσει την ιστορία είτε αποτελούν την κινητήρια δύναμη για μελλοντική αντίδραση στη θανατηφόρο μηχανή της εξαίρεσης και στον κίνδυνο του παγκόσμιου εμφύλιου πολέμου.

Το έργο του Agamben έχει υπάρξει αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής, θαυμασμού αλλά και απογοήτευσης και παρεξηγήσεων. Όμως δεν γίνεται να μην του αναγνωρίσει κανείς το ότι κατέχει μια ολοκληρωμένη άποψη για ένα ευρύ φάσμα τομέων, το οποίο ανάγεται από την κλασική φιλολογία στη σύγχρονη νομολογία, από την αρχαία ελληνική στη σύγχρονη γερμανική, από την θεολογία με την ιστορία της τέχνης στην ποιητική και οντολογία.²

¹ Adam Kotsko, *How to read Agamben*, Los Angeles Review of books, Ιούνιος 2013, < <https://lareviewofbooks.org/article/how-to-read-agamben/#>!> επίσκεψη: 10/04/2018.

² Leland De La Durantaye, *To be and to do. The Life's Work of Giorgio Agamben*, Boston Review, 26/01/2016 < <http://bostonreview.net/books-ideas/de-la-durantaye-agamben>> επίσκεψη: 23/09/2018

Κατάσταση εξαίρεσης. Μια επισκόπηση

Ο Giorgio Agamben έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με το πρόβλημα της εξαίρεσης, έχοντας αναζωπυρώσει το ενδιαφέρον για την έννοια. Οι σκέψεις του εκτίθενται κυρίως σε δύο βιβλία: Το *Homo Sacer: κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*,³ που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στα ιταλικά το 1995 και μεταφράστηκε το 1998, και η συνέχειά του, που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στα ιταλικά το 2003 και μεταφράστηκε το 2005 με τίτλο *Κατάσταση εξαίρεσης*.⁴ Τα δύο βιβλία ακολουθούν μια ελαφρώς διαφορετική συγγραφή. Το *Homo Sacer* αποτελεί ένα πιο εκτενές κείμενο που παραθέτει κάποιες μάλλον καινοτόμες ιδέες σχετικά με την κυριαρχία και τα στοιχεία του ανθρώπου και της ζωής. Η *Κατάσταση εξαίρεσης* είναι ένα πιο σύντομο κείμενο, το οποίο ασχολείται περισσότερο με τις συζητήσεις που έχουν γίνει για την κατάσταση εξαίρεσης.⁵

Ο Agamben υποστηρίζει ότι η κατάσταση εξαίρεσης, η οποία έμελλε να είναι ένα προσωρινό μέτρο, έγινε κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, ένα κανονικό πρότυπο μορφής διακυβέρνησης.⁶ Παρουσιάζοντας την ιστορία της κατάστασης εξαίρεσης στα έθνη τόσο της δυτικής Ευρώπης όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες, τονίζει τους κινδύνους για τις σύγχρονες δημοκρατίες και σκιαγραφεί τις σχέσεις της βίας με το δίκαιο, στις νεωτερικές σχέσεις κυριαρχίας. Ο Agamben χρησιμοποιεί κατά βάση τη θεωρία του Carl Schmitt αλλά ενισχύει τις θέσεις του χρησιμοποιώντας μεταξύ άλλων τις θεωρίες των Benjamin, Derrida και Arendt.

Μέσα από την ιδέα της εγκατάλειψης της ζωής από το νόμο, ο Agamben καταφέρνει να απεικονίσει τη βιοπολιτική σημασία της κατάστασης εξαίρεσης. Μαζί με το εγχείρημα να

³ Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, Εκδόσεις Εξάρχεια, Αθήνα, 2016.

⁴ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα*, μτφ. Μαρία Οικονομίδου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2015.

⁵ Adam Kotsko, *How to read Agamben*, ό.π.

⁶ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 54.

αποσαφηνίζει την εννοιολογική αβεβαιότητα γύρω από την κατάσταση εξαίρεσης, η οποία, μέσα από τη σημασιολογική όσο και πρακτική απροσδιοριστία της,⁷ συγχέεται με την κατάσταση ανάγκης, την έκτακτη ανάγκη, τις πλήρεις εξουσίες και την κατάσταση πολέμου- ο Agamben, στην *Κατάσταση εξαίρεσης*, επιχειρεί να δώσει μια απάντηση στο ερώτημα «που ποτέ δεν παύει να αντηχεί στην ιστορία της δυτικής πολιτικής: Τι σημαίνει δρω πολιτικά».⁸ Το βιοπολιτικό κατώφλι της εξαίρεσης είναι η ακραία ζώνη όπου το δίκαιο ναί μεν παραμένει, αλλά με απενεργοποιημένη την εφαρμογή του. Ο Agamben χαρακτηρίζει αυτόν τον «εξαιρετικό» τόπο όπου ο νόμος αναμειγνύεται με τη βία ως ζώνη ανομίας, όπου το δίκαιο υπάρχει, αλλά μόνο ως μια καθαρή δύναμη της βίας.⁹ Σε αυτή την εκτίμηση της κατάστασης εξαίρεσης, ο Agamben τοποθετεί την έννοια της δικτατορίας του Carl Schmitt απέναντι στην ιδέα του Benjamin περί καθαρής βίας. Επιπροσθέτως, επανέρχεται στους αρχαίους ρωμαϊκούς θεσμούς και τις πρακτικές των *iustitium* και *auctoritas*, για να διαπιστώσει ότι η εξαίρεση είναι ένας κενός χώρος στον οποίο εκδηλώνεται ένα νομικό κενό, ανεξάρτητα από το χρόνο και τον τόπο, μέσα στο σύνολο της πολιτικής ζωής στη Δύση. Έτσι, για τον Agamben, η εξαίρεση δεν είναι ούτε αμιγώς συνταγματικό ούτε αυστηρά ιστορικό πρόβλημα.¹⁰

Στην *Κατάσταση Εξαίρεσης* ξεκινά την ανάλυσή του, με στόχο τη διαμόρφωση μιας γενικής θεωρίας της κατάστασης εξαίρεσης, η οποία, όπως υποστηρίζει, έχει γίνει «το κυρίαρχο παράδειγμα διακυβέρνησης στη σύγχρονη πολιτική».¹¹ Η ανάγνωσή του για την εξαίρεση γίνεται μέσω της βιοπολιτικής έννοιας, όπως αυτή εμφανίζεται στον Foucault και όπως θα αναλύσουμε

⁷ Andrew Neil, *Giorgio Agamben and the Politics of the Exception*, University of Edinburgh, Paper presented at the Sixth Pan-European International Relations Conference, Turin, 2007, < https://www.researchgate.net/publication/266868446_Giorgio_Agamben_and_the_politics_of_the_exception >, επίσκεψη: 12/08/2018.

⁸ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 12.

⁹ Andrew Neil, *Giorgio Agamben and the Politics of the Exception*, ό.π.

¹⁰ Kenneth Hemmerchts, *Giorgio's Agamben State of Exception*, < <https://mronline.org/2009/08/08/giorgio-agambens-state-of-exception/> >, 08.08.2009.

¹¹ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 14.

εκτενέστερα παρακάτω.¹² Για τον Agamben, αυτή η αναστολή του νόμου είναι ζωτικής σημασίας δεδομένου ότι επηρεάζει άμεσα τις ζωές των ανθρώπων, όχι μόνον ως υποκείμενα της πολιτικής σκηνής, αλλά και ως ανθρώπινα όντα. Όπως υπογραμμίζει: «αν η εξαίρεση είναι ο αρχέτυπος μηχανισμός μέσω του οποίου το δίκαιο αναφέρεται στη ζωή και την εμπερικλείει μέσω της ίδιας του της αναστολής, τότε μια θεωρία για την κατάσταση εξαίρεσης είναι προαπαιτούμενη συνθήκη για να ορίσουμε τη σχέση που συνδέει και, συγχρόνως εγκαταλείπει τον άνθρωπο στο δίκαιο».¹³

Η κατάσταση εξαίρεσης, κατασκευάστηκε από τον Schmitt ως αναστολή του νόμου για τη διατήρηση της νομικής τάξης και τοποθετείται από τον Agamben σε ένα πεδίο απροσδιοριστίας μεταξύ νόμιμου και παράνομου, δημοσίου και ιδιωτικού, *potestas* και *auctoritas*, δικαίου και βίας, νομικού και πολιτικού. Η εξαίρεση εμφανίζεται συχνά σε ορισμένα σημεία του κειμένου να συνδέει τα μέρη αυτών των φαινομενικά αντιθετικών ζευγών.¹⁴ «Στην πραγματικότητα, η κατάσταση εξαίρεσης δεν είναι ούτε ξένη ούτε οικεία προς το δικαιοσύστημα και το πρόβλημα του ορισμού της αφορά ακριβώς ένα κατώφλι ή μια ζώνη αδιαφορίας, στην οποία το μέσα και το έξω δεν αποκλείουν το ένα το άλλο, είναι απλώς ακαθόριστα».¹⁵

Γράφοντας πως η κατάσταση εξαίρεσης δεν είναι ένα ιδιαίτερο είδος του νόμου (όπως το δίκαιο του πολέμου), «αλλά, όπως η αναστολή της ίδιας της έννομης τάξης, προσδιορίζει το κατώφλι της ή αλλιώς, την οριακή έννοια της»,¹⁶ ο Agamben προσπαθεί να κατασκευάσει μια θεωρία σχετικά με το πώς γίνεται η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης να βρίσκεται ταυτόχρονα μέσα και έξω από τη νομική τάξη, ακολουθώντας τον Schmitt, χωρίς όμως να κατορθώνει πραγματικά να το εξηγήσει, όπως υποστηρίζεται από τον Ιταλό φιλόσοφο.¹⁷ Ο Agamben υποστηρίζει, επίσης,

¹² «Κλιμακούμενη ενσωμάτωση και υπαγωγή της φυσικής ζωής του ανθρώπου στους μηχανισμούς, στους υπολογισμούς και στα σχέδια της εξουσίας». Στο Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 189.

¹³ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 12.

¹⁴ Teo Ballve, *State of Exception*, <http://territorialmasquerades.net/state-of-exception/>, 14.05.2011.

¹⁵ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 45.

¹⁶ *Αυτ.*, σελ. 17.

¹⁷ Teo Ballve, *State of Exception*, ό.π.

ότι η κατάσταση εξαίρεσης γίνεται διαρκώς το κύριο παράδειγμα διακυβέρνησης για τα κράτη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, φτάνοντας στο αποκορύφωμά της με την αμερικανική προεδρία του George Bush. Ο Agamben διακρίνει ως στιγμή μείζονος βιοπολιτικής σημασίας της κατάστασης εξαίρεσης με τη στρατιωτική διαταγή του προέδρου στις 13/11/2001, η οποία νομιμοποιεί την αόριστη κράτηση και την παραπομπή σε δίκη από στρατιωτικές επιτροπές των μη πολιτών που είναι ύποπτοι για τρομοκρατικές ενέργειες.¹⁸

Στη συνέχεια, προσδιορίζει την κατάσταση εξαίρεσης στη θεωρία του Schmitt «ως τον τόπο όπου η αντίθεση μεταξύ του κανόνα και της εφαρμογής του κορυφώνεται». Η κατάσταση εξαίρεσης χωρίζει τον κανόνα από την εφαρμογή του, προκειμένου να καταστεί δυνατή η υλοποίησή του.¹⁹ Χρησιμοποιώντας στη συνέχεια μια διάλεξη που έδωσε ο Jacques Derrida το 1989 που ονομάζεται «Force de loi: le fondement mystique de l'autorité» ο Agamben εξετάζει αυτό που ο Derrida αποκαλεί «ισχύς νόμου».²⁰ Ο Agamben περιγράφει την ισχύ νόμου ως «τα διατάγματα εκείνα –που έχουν, όπως ακριβώς λέγεται, ισχύ νόμου- τα οποία η εκτελεστική εξουσία σε ορισμένες περιπτώσεις –κυρίως στην κατάσταση εξαίρεσης- είναι εξουσιοδοτημένη να εκδίδει».²¹ Επηρεασμένος τόσο από τον Schmitt όσο και από τον Derrida, καταλήγει στο ότι το κύριο χαρακτηριστικό της εξαίρεσης είναι η απομόνωση της «ισχύος του νόμου» από τον ίδιο το νόμο.²²

Για τον Agamben η κατάσταση εξαίρεσης έχει φτάσει σήμερα στο ανώτατο όριο της παγκόσμιας ανάπτυξής της.²³ «Η κανονιστική πτυχή του δικαίου μπορεί έτσι να αντικρούεται με

¹⁸ Teo Ballve, *State of Exception*, ό.π.

¹⁹ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 65.

²⁰ Kenneth Hemmereichs, *Review of Agamben, Giorgio, State of Exception*. H-Genocide, H-Net Reviews. August, 2009.

²¹ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ.68.

²² *Αυτ.*, σελ. 69.

²³ Stephen Humphreys, *Legalizing Lawlessness: On Giorgio Agamben's State of Exception*, *The European Journal of International Law* Vol. 17 no.3, 2006, < <http://www.ejil.org/pdfs/17/3/208.pdf> >, επίσκεψη: 12/03/2018.

την ατιμωρησία της κυβερνητικής βίας, η οποία ενώ αγνοεί το διεθνές δίκαιο εξωτερικά και παράγει μια μόνιμη κατάσταση εξαίρεσης εσωτερικά, εντούτοις ακόμα ισχυρίζεται ότι εφαρμόζει το νόμο».²⁴

Ο Agamben υπογραμμίζει πως «η κατάσταση εξαίρεσης δεν είναι δικτατορία (συνταγματική ή αντισυνταγματική, εντεταλμένη ή κυρίαρχη),²⁵ αλλά ένας κενός χώρος δικαίου, μια ζώνη ανομίας στην οποία όλοι οι νομικοί ορισμοί και, κατ' αρχάς, η ίδια διάκριση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού στοιχείου έχουν αδρανοποιηθεί».²⁶ Συγκεκριμένα χαρακτηρίζει εσφαλμένες τις θεωρίες που αποσκοπούν στην άμεση σύνδεση της κατάστασης εξαίρεσης με το δίκαιο, αλλά και παραπλανητικές τις θεωρίες που, «όπως του Σμιτ, προσπαθούν να υπαγάγουν έμμεσα την κατάσταση εξαίρεσης σε ένα νομικό πλαίσιο».²⁷ Ο Agamben διαχωρίζει την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης από μια κατάσταση δικαίου, τονίζοντας πως είναι ένας χώρος χωρίς δίκαιο, ένας χώρος κενός, ο οποίος όμως αποτελεί ένα πεδίο με το οποίο η έννομη τάξη πασχίζει να διατηρεί μια σχέση μαζί του. Όμως ποιο είναι ουσιαστικά το νόημα αυτού του κενού; Ο Agamben τονίζει συνεχώς, τόσο στην *Κατάσταση εξαίρεσης* όσο και στο *Homo Sacer*, τη βιοπολιτική σημασία της εξαίρεσης και τον ρόλο της επί της ανθρώπινης ζωής. Μια απλή σκέψη όμως είναι ότι παρά τα αντιθετικά ζεύγη που βλέπουμε στο έργο του Carl Schmitt και παρά τους

²⁴ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 93-95.

²⁵ «Για τον Schmitt η δικτατορία εμφανίζεται απαραίτητη ως θεσμός, που παρέχει όλα τα κατάλληλα μέσα αντιμετώπισης του εσωτερικού/δημόσιου εχθρού, ο οποίος δεν μπορεί να είναι πολίτης φέρων δικαιώματα στα πλαίσια της συνταγματικότητας γιατί διαφορετικά δεν μπορεί να εξαλειφθεί. Αναλόγως ο εχθρός είναι αυτός που θέλει να υπονομεύσει τη συνταγματική τάξη (εντεταλμένη δικτατορία) είτε αυτός που της αντιστέκεται (κυρίαρχη δικτατορία).²⁵ Η κυρίαρχη δικτατορία έχει τη δυνατότητα ερμηνείας του ποιος είναι ο λαός. Ο Schmitt καταστέλλει εδώ την απροσδιοριστία με την απόφαση και θεωρεί τον κυρίαρχο ως αυτόν που κατέχει το μονοπώλιο απόφασης/ερμηνείας. Σ' αυτό το σχήμα ο λαός καταδικάζεται στον παθητικό ρόλο της αναγνώρισης του κυριάρχου και αυτή είναι η ζωογόνος δύναμη του κράτους και η νομιμοποιητική του ικανότητα.²⁵ Να υπογραμμίσουμε όμως εδώ και το ότι ο Schmitt αρνείται να σκεφτεί την απροσδιοριστία του λαού ως συστατικό στοιχείο της πολιτικής, ως αντικείμενο δηλαδή συγκρουόμενων ερμηνειών, εξαιτίας της τόσο σημαντικής για αυτόν ομοιογένειας»: Από τα σεμινάρια του Γρηγόρη Ανανιάδη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, για το μάθημα *Η έννοια του πολιτικού κατά το ακαδημαϊκό έτος 2016-2017*.

²⁶ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 87.

²⁷ *Αυτ.*, σελ. 14.

διαχωρισμούς που προσπαθεί να αναδείξει ο Ιταλός φιλόσοφος ώστε να τοποθετήσει την εξαίρεση σε έναν κενό χώρο δικαίου, η εξαίρεση δεν είναι παρά ένα μέρος της ζωής, είτε αυτή ονομάζεται πολιτική είτε κοινωνική. Μέρος αυτής της ζωής είναι το δίκαιο. Ανεξάρτητα από κυριαρχία ή κυριαρχικότητα του εκάστοτε ανθρώπου που καλείται να λάβει την απόφαση, κατά τη γνώμη μου δεν γίνεται να υπάρχουν τόσο σαφείς διαχωρισμοί από τη στιγμή που όλα τα επιμέρους στοιχεία είναι κομμάτια της ζωής. Η σημερινή πολιτική άλλωστε, πόσο μάλλον η ζωή, βρίθει αντιφάσεων και αντιθετικών ζευγών, τα οποία μέσα στην πορεία τους στην καθημερινότητα έρχεται να διαρρήξει η εξαίρεση. Θεωρώ πως δεν πρέπει να λησμονούμε πως η εξαίρεση προτού τοποθετηθεί εκτός ή εντός συνταγματισμού ή οποιουδήποτε δικαίου, δεν παύει από το να αποτελεί γεγονός, ένα συμβάν που διαρρηγνύει την κρούστα της καθημερινής ζωής και επιζητά λύση.

Πριν τον Agamben όμως η κατάσταση εξαίρεσης, στη συνάφεια της με την έννοια της κυριαρχίας, ορίστηκε από τον Carl Schmitt στο έργο του *Πολιτική Θεολογία*. Η έννοια της κυριαρχίας στον Carl Schmitt ορίζεται από την οριακή περίπτωση.²⁸ Πίσω από την κυριαρχία υπάρχει πάντοτε η εξαίρεση, με ίδια δομή με αυτήν της κυριαρχίας, και η εξαίρεση αυτή δεν είναι δυνατόν να συλληφθεί μέσα από θετικές εννοιολογήσεις. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως η εξαίρεση στερείται νοήματος ούτε μπορούμε να την αντιληφθούμε ως κάτι εξωδικαϊκό.²⁹

Η κατάσταση εξαίρεσης με τη συνήθη έννοια του όρου ορίζεται ως μια κατάσταση πραγμάτων που προκύπτουν απροσδόκητα απαιτώντας επείγοντως άμεση δράση. Κάποια κύρια στοιχεία της εξαίρεσης πέρα από τον απροσδόκητο και απρόβλεπτο χαρακτήρα της είναι η αναφορά στο χρόνο: μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης τίθεται ξαφνικά, χωρίς

²⁸ Carl Schmitt, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα Κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μτφ. Παναγιώτης Κονδύλης, Λεβιάθαν, Αθήνα, 1994, σελ. 17.

²⁹ Από τα σεμινάρια του Γρηγόρη Ανασιάδη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, για το μάθημα *Η έννοια του πολιτικού* κατά το ακαδημαϊκό έτος 2016-2017.

προειδοποίηση. Και η απάντηση πρέπει να είναι εξίσου ταχεία, αν όχι άμεση. Επίσης, μια έκτακτη ανάγκη είναι επείγουσα, σοβαρή και μια επικίνδυνη απειλή που απαιτεί δράση.³⁰ Η «έκτακτη ανάγκη» αναφέρεται σε ένα πολιτικό γεγονός που, λόγω του απροσδόκητου που το πλαισιώνει, απαιτεί μια ταχεία και πιο ισχυρή απάντηση από τις συνήθεις διαδικασίες και τους περιορισμούς για τα οποία το κράτος δικαίου είναι ικανό. Όλα τα στοιχεία που αναφέρθηκαν είναι απαραίτητα να υπάρχουν ώστε να υπάρξει μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Προφανώς, η καθημερινότητα της πολιτικής είναι γεμάτη από απροσδόκητα, μεταβατικά γεγονότα που δεν παρουσιάζουν κίνδυνο για κάτι ζωτικής σημασίας για την πολιτική τάξη και έτσι δεν κρίνονται ως καταστάσεις έκτακτης ανάγκης με την πολιτική έννοια. Επιπλέον, η πολιτική είναι γεμάτη από συζητήσεις σχετικά με τους πιθανούς κινδύνους και τις απειλές που ελλοχεύουν.³¹ Πώς όμως μια κατάσταση ονομάζεται εξαιρετική και πώς διακρίνεται από περιπτώσεις που απλά εμπίπτουν στην καθημερινότητα της πολιτικής;

Οι περισσότεροι μελετητές που κάνουν λόγο περί εξαίρεσης ακολουθούν τα βήματα του Carl Schmitt, νοώντας την εξαίρεση ως μια θεμελιώδη αναστολή της έννομης τάξης, που εκδίδεται από μια κυρίαρχη απόφαση. Ο Carl Schmitt χρησιμοποιεί την ιδέα της εξαίρεσης ως μεταφυσικό και φιλοσοφικό πρόβλημα μιας οριακής και ενδεχομενικής περίπτωσης, για να κατασκευάσει μια νομιμοποίηση της εξαίρεσης - μια πολιτική των έκτακτων πολιτικών και πρακτικών. Ο Schmitt συνδέει την εξαίρεση τόσο με την κυρίαρχη απάντηση σε αυτήν, αλλά πρωτίστως με την κυρίαρχη απόφαση που καταδεικνύει ποια είναι η εξαίρεση.³² Οι θεωρητικοί της κατάστασης εξαίρεσης σε γενικές γραμμές υποστηρίζουν ότι η δυνατότητα της απόλυτης κυρίαρχης απόφασης προϋποτίθεται από κάθε υπαρκτό νομικό σύστημα και ταυτόχρονα υπερβαίνει κατ' ανάγκη κάθε

³⁰ Ian Zuckerman, *The Politics of Emergencies: War, Security and the Boundaries of the Exception in modern emergency powers*, Columbia University, 2012, σελ. 4.

³¹ Ian Zuckerman, *The Politics of Emergencies*, ό.π.

³² Andrew Neil, *Giorgio Agamben and the Politics of the Exception*, ό.π.

προσπάθεια για την κανονιστική κωδικοποίηση ή τον περιορισμό της.³³ Στη θεωρία του Schmitt λοιπόν η απόφαση είναι το «τέλος» της εξαίρεσης ώστε να συνδεθεί με την κυριαρχία.

Η επιχειρηματολογία του Schmitt, χωρίς να έχει σαθή βάση, μπορεί να εγείρει αμφιβολίες διότι συγχωνεύει τρία διαφορετικά πράγματα: πρώτον, το εξαιρετικό γεγονός, δεύτερον, τη νομιναλιστική κυρίαρχη απόφαση ότι το γεγονός ή κατάσταση κρίνεται όντως ως εξαιρετική και τρίτον, η εξαιρετική κυρίαρχη απάντηση στο γεγονός ή την κατάσταση. Ο Schmitt προϋποθέτει το εξαιρετικό γεγονός, ως ένα είδος αντικειμενικής κατάστασης που επιφέρει ορισμένες εξαιρετικές επιταγές.³⁴ Για εκείνον «κάθε συγκεκριμένη νομική απόφαση ενέχει ένα στοιχείο αδιαφορίας απέναντι στο περιεχόμενό της, επειδή το νομικό συμπέρασμα δεν είναι δυνατό να αντληθεί ολοσχερώς από τις προκείμενές του, ενώ το γεγονός, ότι είναι αναγκαία μία απόφαση, παραμένει ένας αυτοτελής καθοριστικός παράγοντας».³⁵

Ωστόσο, αν υπάρχει όντως μία αντικειμενική κατάσταση, γιατί πρέπει ο κυρίαρχος να είναι αυτός που «ονομάζει» την εξαίρεση; Αντ' αυτού, η αναγνώριση μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης θα ήταν προφανής και θα μπορούσε να ελαχιστοποιηθεί σε μια απλή τεχνική διαδικασία και όχι σε μια κυρίαρχη δήλωση. Αυτό που κάνει ο Schmitt, ως εκ τούτου, είναι να χρησιμοποιήσει την ιδέα της αντικειμενικής ανάγκης για να δικαιολογήσει μια κυρίαρχη απάντηση, η οποία όμως είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια απλή απάντηση. Η επιχειρηματολογία του Schmitt για την εξαιρετική κατάσταση είναι χτισμένη σε μια αμφίβολη κυκλική λογική: η κυρίαρχη εξαίρεση δικαιολογείται από τις συνθήκες τις οποίες η ίδια η κυρίαρχη εξουσία δηλώνει ως τέτοιες. Έτσι, η

³³ Ian Zuckerman, *The Politics of Emergencies: War, Security and the Boundaries of the Exception in modern emergency powers*, ό.π.

³⁴ Andrew Neil, *Giorgio Agamben and the Politics of the Exception*, ό.π.

³⁵ Carl Schmitt, *Πολιτική Θεολογία*, ό.π., σελ. 55.

κυρίαρχη εξαίρεση είναι πιθανώς η αυθαίρετη και απεριόριστη χρήση της εξουσίας, η οποία δικαιολογείται πάνω στο έδαφος του έκτακτου γεγονότος.³⁶

Επειδή ο Agamben κατανοεί την κυριαρχία μέσα από το δυτικό παράδειγμα, είναι σε θέση να αντισταθεί στην ανάλυση του Schmitt για μια «αντικειμενική» κατάσταση ανάγκης. Ο Agamben κατανοεί ότι η κυριαρχία είναι από την αρχή οικοδομημένη στη σχέση μεταξύ κανόνα και εξαίρεσης και συνεπώς δεν χρειάζεται καμία «αντικειμενική προϋπόθεση». Ο Agamben αποκαλεί το οικοδόμημα αυτό του Schmitt «κανονιστικό κενό» (normative lacuna)- ένα υποτιθέμενο νομικό κενό που φέρει τις δικές του επιταγές και απαιτήσεις για το τι πρέπει να γίνει.³⁷ Όσον αφορά το προβληματικό σημείο περί «αντικειμενικής αναγκαιότητας» ο Agamben αναφέρει: «Η ανάγκη στον αντίποδα του να παρουσιάζεται ως αντικειμενικό γεγονός, συνεπάγεται σαφώς μια υποκειμενική κρίση και προφανώς επείγουσες και έκτακτες είναι μόνο οι καταστάσεις που κηρύσσονται ως τέτοιες».³⁸ Επειδή ο Agamben αντιλαμβάνεται την κυριαρχία ως νομιναλιστική και παραγωγική σχέση, καταλαβαίνει ότι δεν υπάρχει χώρος για «αντικειμενική αναγκαιότητα» - η «αντικειμενική αναγκαιότητα» έχει χαρακτηριστεί ως τέτοια από μια «υποκειμενική κρίση», αυτή του κυριάρχου. Εάν η κήρυξη της κατάστασης εξαίρεσης δεν είναι μια απάντηση σε ένα αντικειμενικό «κανονιστικό κενό», τότε θα πρέπει να έχει κάποιο άλλο σκοπό.³⁹ Ο Agamben λοιπόν υποστηρίζει ότι: «Αντί λοιπόν να αντιστοιχεί σε κάποιο θεσμικό κενό, η κατάσταση εξαίρεσης παρουσιάζεται ως κάτι που δημιουργεί στο σύστημα ένα επίπλαστο κενό, με σκοπό τη διαφύλαξη της ύπαρξης του κανόνα και της δυνατότητάς του να εφαρμόζεται σε κανονικές καταστάσεις».⁴⁰ Προσθέτει ακόμη: «σε αναλογία με την αρχή, σύμφωνα με την

³⁶ Andrew Neil, *Giorgio Agamben and the Politics of the Exception*, ό.π.

³⁷ *Αυτ.*

³⁸ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 54.

³⁹ Andrew Neil, *Giorgio Agamben and the Politics of the Exception*, ό.π.

⁴⁰ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 57.

οποία ο νόμος μπορεί να έχει κενά, αλλά το δίκαιο δεν τα αποδέχεται, η κατάσταση εξαίρεσης ερμηνεύεται ως ένα κενό στο δημόσιο δίκαιο, το οποίο η εκτελεστική εξουσία έχει την υποχρέωση να καλύψει».⁴¹

Ποιος όμως είναι ο ρόλος της ανάγκης σε αυτό το σημείο; Ίσως η έννοια της ανάγκης να είναι ελαφρώς υποβιβασμένη κατά τη γνώμη μου, τόσο εδώ, όσο και σε άλλες εκφάνσεις της πολιτικής. Ο Agamben στέκεται στην έννοια της ανάγκης και στον ρόλο της στην κατάσταση εξαίρεσης, στηρίζοντας τη θέση του επικαλούμενος στοχαστές όπως ο Γρατιανός, ο Tomasso, ο Romano κ.α.⁴² Η προσπάθεια του Agamben να αναλύσει την εξαίρεση υπό την προϋπόθεση της ανάλυσης της νομικής έννοιας της ανάγκης με βρίσκει απόλυτα σύμφωνη.⁴³

Μέσα από αποφθέγματα άλλων στοχαστών ο Agamben αναδεικνύει την ανάγκη ως συχνή δικαιολογία για την παράβαση, όταν πρόκειται για εξαιρετική κατάσταση,⁴⁴ ως βάση επί της οποίας ο ηγεμόνας εξαιρείται του νόμου, αλλά και ως φορέα της ίδιας της εξαίρεσης.⁴⁵ Υποστηρίζει πως η τάση της εκτάκτου ανάγκης να εμφανίζεται ως νομική κατάσταση αποτελεί στοιχείο του σύγχρονου κόσμου. Σύμφωνα με τον Σάντι Ρομάνο, «η ανάγκη δεν έχει νόμους, φτιάχνει νόμους [...] πράγμα που σημαίνει ότι αποτελεί μια καθεαυτό πηγή δικαίου[...] Στην ανάγκη οφείλει να ανιχνεύσει κανείς την καταγωγή και τη νομιμοποίηση του κατεξοχήν νομικού θεσμού, δηλαδή του κράτους, και εν γένει του συνταγματικού συστήματος, όταν εισάγεται ως μια εκ των πραγμάτων διαδικασία, για παράδειγμα επαναστατική».⁴⁶ Ο Ρομάνο θα τοποθετήσει την ικανότητα της ανάγκης να υπερισχύσει του δικαίου ακριβώς στον αρχέγονο χαρακτήρα της.

⁴¹ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 56-57.

⁴² *Αυτ.*, σελ. 46-56.

⁴³ *Αυτ.*, σελ. 46.

⁴⁴ *Αυτ.*, σελ. 47.

⁴⁵ *Αυτ.*, σελ. 47-48.

⁴⁶ *Αυτ.*, σελ. 51.

Επανερχόμενοι στον Agamben, ο οποίος προσεγγίζει κριτικά τις απόψεις του Ρομάνο, καταλήγει πως η θεωρία για την κατάσταση ανάγκης καταρρίπτεται μέσα από την ίδια τη φύση της ανάγκης, που πολλοί θεωρούν αντικειμενική κατάσταση. Παραθέτει: «Η έννοια της ανάγκης είναι μια τελείως υποκειμενική έννοια που σχετίζεται με το σκοπό τον οποίο θέλει να επιτύχει. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η ανάγκη υπαγορεύει την έκδοση ενός ορισμένου νόμου, καθώς σε αντίθετη περίπτωση η υφιστάμενη έννομη τάξη απειλείται με καταστροφή[...] η προσφυγή στην ανάγκη συνεπάγεται μια ηθική ή πολιτική αποτίμηση -ή, πάντως, εκτός των πλαισίων του νόμου- μέσω της οποίας κρίνεται η έννομη τάξη και θεωρείται άξια διατήρησης ή ενίσχυσης ακόμα και με τίμημα μια ενδεχόμενη παραβίασή της».⁴⁷

Στο σημείο αυτό συμμερίζομαι την άποψη του Agamben όσον αφορά την νομική προσέγγιση της έννοιας της ανάγκης. Με μια μικρή αντιστροφή όμως και βλέποντας την ανάγκη υπό άλλα πρίσματα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η έννοια της ανάγκης υποβιβάζεται σε μια ιδιαίτερα «στεγνή» προσέγγιση. Μπορεί λοιπόν, εν τέλει, η ανάγκη να περιορίζεται σε μια απόφαση και η αντικειμενική αναγκαιότητα να κρίνεται ως τέτοια από μια υποκειμενική δήλωση, όμως όπως αναφέρθηκε παραπάνω υπάρχει ένα παράδειγμα της συνάφειάς της με την επαναστατικότητα, το οποίο μπορεί να κατευθύνει τη σκέψη μας σε μια ανάγκη για ένα αντικειμενικό «γενικό καλό». Κάτι που παραλείπει να αναφέρει ο Agamben είναι πως υπάρχει μια κατηγοριοποίηση της έννοιας της ανάγκης στη ζωή, η οποία μπορεί να είναι η ανάγκη του λαού για ασφάλεια και δικαιώματα, η ανάγκη της πόλεως, η ανάγκη του κυριάρχου για κυριαρχικότητα. Μέσα από αυτήν την κατηγοριοποίηση επαληθεύεται όντως η άποψη του Agamben περί υποκειμενικότητας της ανάγκης, όμως υπάρχει κάτι που σαφώς παραλείπεται σε αυτήν την ανάλυση. Η αντικειμενικότητα στην κατάσταση ανάγκης έγκειται στον κοινωνικά και πολιτικά

⁴⁷ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαιρέσεως*, ό.π., σελ. 54-55.

ωφέλιμο τρόπο που πρέπει να αντιμετωπιστεί μια εξαιρετική κατάσταση. Όπως άλλωστε παρατίθεται μέσα στην *Κατάσταση εξαιρέσεως* «η ιδέα ότι η αναστολή του δικαίου μπορεί να είναι απαραίτητη για το γενικό καλό θεωρείται ξένη στον μεσαιωνικό κόσμο»,⁴⁸ όχι όμως στον σύγχρονο δυτικό κόσμο, όπου η υποκειμενικότητα των αναγκών πολλές φορές προτάσσει μια αντικειμενική κρίση της ανάγκης. Σαφώς, στην εκάστοτε κατάσταση εξαιρέσεως, κάποιος καλείται να λάβει μια απόφαση, εν προκειμένω ο κυρίαρχος, αλλά αυτό είναι το σημείο όπου έγκειται η υποκειμενικότητα. Άλλωστε όπως δείχνει η ιστορία, η υποκειμενική κρίση του κυριάρχου είτε για να ονομάσει μια κατάσταση εξαιρετική είτε για να την αντιμετωπίσει δεν συνάδει απαραίτητα με την αντικειμενική ανάγκη της πόλεως που μπορεί να έχει προκύψει.

Ακόμη, η ασυνέπεια του Agamben όσον αφορά την κριτική του στην ύπαρξη μιας αντικειμενικής ανάγκης φαίνεται και στο *Homo sacer*, όπου προβάλλει μια *διαρκή* μάλιστα ανάγκη επαναπροσδιορισμού της ζωής για να αποφευχθεί η απομόνωση της ιερής ζωής. Πιο συγκεκριμένα: «Ένα από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της νεότερης βιοπολιτικής (το οποίο στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα θα οξυνθεί ανησυχητικά) είναι η διαρκής ανάγκη της να επαναπροσδιορίζει στη ζωή το κατώφλι που αρθρώνει και διαχωρίζει ό,τι είναι εντός και ό,τι είναι εκτός. Από τη στιγμή που η απολιτική φυσική ζωή, το θεμέλιο της κυριαρχίας, διαβαίνει τους τοίχους του *οίκου* και διεισδύει όλο και βαθύτερα στην πόλη, μετατρέπεται ταυτοχρόνως σε μια γραμμή εν κινήσει, η οποία πρέπει αδιαλείπτως να επαναχαράσσεται. Στη *ζωή*, την οποία οι διακηρύξεις έχουν πολιτικοποιήσει, είναι ανάγκη να προσδιοριστούν εκ νέου οι αρθρώσεις, οι διακρίσεις και τα κατώφλια που θα επιτρέψουν την απομόνωση μιας ιερής ζωής».⁴⁹

⁴⁸ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαιρέσεως*, ό.π., σελ. 49.

⁴⁹ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 207.

Το παράδοξο της κυριαρχίας

Ο χαρακτήρας της εξαίρεσης ορίζεται από τον Agamben ως αποκλεισμός, ο οποίος διατηρεί μια σχέση με το γενικό κανόνα μέσα από τη μορφή αναστολής του. Με αυτή την έννοια, η κατάσταση εξαίρεσης, δεν αποτελεί μια χαοτική κατάσταση που προηγείται της τάξης, αλλά είναι το σενάριο που προκύπτει από την αναστολή της. Σε αυτό το σημείο διαφαίνεται η ανάγνωση του αποσπάσματος του Carl Schmitt, ότι «η ίδια η κυριαρχία παρουσιάζεται με τη μορφή μιας απόφασης σχετικά με την εξαίρεση».⁵⁰

Ο Agamben διαπιστώνει ότι «εκείνο που βρίσκεται εκτός εδώ περιλαμβάνεται όχι απλώς μέσω μιας απαγόρευσης ή ενός εγκλεισμού, αλλά αναστέλλοντας την εγκυρότητα της έννομης τάξης, επιτρέποντάς της έτσι να αποσυρθεί από την εξαίρεση, να την εγκαταλείψει».⁵¹ «Με αυτή την έννοια, η κατάσταση που έχει δημιουργηθεί με την εξαίρεση δεν μπορεί να οριστεί ούτε ως γεγονός ούτε ως μια κατάσταση δικαίου, αλλά μάλλον ως μια κατάσταση ορίου και ακαθοριστίας μεταξύ των δύο».⁵² Η σχέση εξαίρεσης παρουσιάζεται ως μια ακραία μορφή, η οποία περιλαμβάνει κάτι μόνο μέσω του αποκλεισμού του.⁵³ Αυτή η ζώνη ακαθοριστίας παράγεται, σύμφωνα με τον Agamben, μέσα από την ένταξη του χάους στη νομική τάξη. Όταν η κυρίαρχη εξουσία βρίσκεται σε αυτή τη ζώνη ακαθοριστίας μεταξύ αυτού που βρίσκεται εκτός και αυτού που βρίσκεται εντός, η κατάσταση εξαίρεσης και η φυσική κατάσταση αποτελούν δύο πλευρές της ίδιας τοπολογικής διαδικασίας κατά την οποία, σύμφωνα με τον Agamben, «η εξωτερικότητα -το φυσικό δίκαιο και η αρχή της διατήρησης της ζωής καθενός- συνιστά στην πραγματικότητα τον ενδότερο πυρήνα του πολιτικού συστήματος από τον οποίο αυτό θρέφεται, όπως ακριβώς,

⁵⁰ Eduardo Primera Villamizar, “Potentiality, Sovereignty and Bare Life. A critical reading of Giorgio Agamben”, στο *Ideas Valores*, Volumen 63, Número 156, 2014, σελ. 79-99.

⁵¹ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 41-42.

⁵² Andrew Neil, *Giorgio Agamben and the Politics of the exception*, ό.π.

⁵³ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 42.

κατά τον Schmitt, ο κανόνας θρέφεται με την εξαίρεση». ⁵⁴ Έτσι ο Agamben μέσα από το παράδοξο της κυριαρχίας καταλήγει στο ότι η κυριαρχία είναι ο χώρος εντός του οποίου «ένας νόμος ο οποίος αξιώνει να μετασχηματιστεί καθ' ολοκληρίαν σε ζωή βρίσκεται σήμερα όλο και πιο συχνά υποχρεωμένος να αναμετρηθεί με μια ζωή την οποία απονεκρώνει σε δικαίκο κανόνα». ⁵⁵ Σε αυτό το σημείο, εντοπίζεται ο εσχατολογικός χαρακτήρας της έννοιας της κυριαρχίας του Agamben, μέσα από τη στενή λογική του παραδόξου. Μια θεωρητική επίκληση του Agamben που ενισχύει και συμπληρώνει αυτή την εσχατολογική θέση, είναι αυτή στις μεταφυσικές αντιλήψεις του Αριστοτέλη. ⁵⁶ Ωστόσο, αυτός ο παραλληλισμός που κατασκευάζει ο Agamben μεταξύ της δομής της απαγόρευσης και της Αριστοτελικής θεωρίας θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί κατά κάποιο τρόπο ως ένα βήμα μακριά από τον Schmitt, δεδομένου ότι η κυριαρχία γίνεται πανταχού παρούσα μέσα από τη δική την αναστολή της.

Όπως προαναφέρθηκε ο Agamben κατανοεί την εξαίρεση μέσα από την βιοπολιτική σημασία της. Η αναστολή του νόμου αυτή, δεν επηρεάζει τους ανθρώπους μόνο ως υποκείμενα της πολιτικής ή πολίτες αλλά ως ανθρώπινα όντα καθ' αυτά. Η σκέψη του Agamben για τη θεωρία της κατάστασης εξαίρεσης έχει ως αφετηρία την ακαθοριστία στη σφαίρα του πολιτικού, μεταξύ *έξω* και *μέσα*, μεταξύ του ιδιωτικού της ζωής (*zoe*) και της κοινωνικής σφαίρας (*bios*). Η αριστοτελική διάκριση αυτή όμως δεν ισχύει πλέον για τον Agamben, αφού η κυρίαρχη εξουσία αφήνει πιο δυσδιάκριτες τις γραμμές που αφορούν την ανθρώπινη ζωή έτσι ώστε να κατέχει καλύτερο έλεγχο σε αυτές. Αυτή η δυσδιάκριτη μορφή ανθρώπινου όντος που δημιουργείται από αυτή τη διαδικασία είναι ο *homo sacer*. Η κυρίαρχη εξουσία έχει απόλυτη δύναμη επί της φηγούρας του *homo sacer*, με κεντρικό μοτίβο της διαδικασίας αυτής τη *γυμνή ζωή*. Για τον Agamben, όπως

⁵⁴ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 68.

⁵⁵ *Αυτ.*, σελ. 285.

⁵⁶ Eduardo Primera Villamizar, "Potentiality, Sovereignty and Bare Life. A critical reading of Giorgio Agamben", ό.π. σελ. 79-99.

θα δούμε και στη συνέχεια ο τόπος που λαμβάνει χώρα όλο αυτό στη σύγχρονη εποχή είναι τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, με αποκορύφωμα αυτά της Ναζιστικής Γερμανίας, όπου οι Εβραίοι στερούνταν κάθε πολιτικό δικαίωμα, ακόμη και το δικαίωμα του να είναι ανθρώπινα όντα.

Όπως έχει τονιστεί από τον Vaughan Williams το νόημα της έννοιας της γυμνής ζωής δεν βρίσκεται στον περιορισμό του πολιτικού σε φυσική ζωή, του *bios* σε *zoe*, αλλά στην ακαθοριστία μεταξύ των δύο.⁵⁷ Ακόμη, εντοπίζει τη διαφορά μεταξύ Foucault και Agamben στο ότι ενώ ο πρώτος θεωρεί τη βιοπολιτική ως συμπερίληψη της φυσικής ζωής στον έλεγχο του κυριάρχου, ενώ ο δεύτερος θεωρεί πως η πολιτική είναι εκ φύσεως βιοπολιτική.⁵⁸ Για τον Agamben, η *zoe* δεν μπορεί ποτέ να διαχωριστεί εντελώς από τον *bios*, εφόσον ο αποκλεισμός τρόπον τινά, ενισχύει τη σχέση με το αντικείμενο που περιλαμβάνει. Έτσι, η κατάσταση εξαίρεσης είναι συνυφασμένη με το νόμο, μιας και σκιαγραφεί τα όρια της συντακτικής εξουσίας.

Κεντρικό ρόλο εδώ κατέχει η έννοια της απαγόρευσης, η οποία είναι ένας πολιτικός μηχανισμός που εξαιρεί αυτόματα ένα άτομο από την κοινότητα, σηματοδοτώντας όμως τον κάθε αποκλεισμό με μια σχέση διαρκή. «Το να μην είναι μέρος της κοινωνίας ορίζει το στοιχείο αποκλεισμού στα πλαίσια της κοινωνίας από την οποία έχει αποκλειστεί».⁵⁹ Ο αποκλεισμός, μέσα από τον αυτοπροσδιορισμό του είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την κατάσταση εξαίρεσης, όχι μόνο επειδή και τα δύο προάγουν τον αποκλεισμό ενός αντικείμενου από την πολιτική σφαίρα, μέσα από το συνεχή αυτοπροσδιορισμό του. Τόσο ο αποκλεισμός όσο και η κατάσταση εξαίρεσης αποκλείουν ένα άτομο από την πολιτική σφαίρα, χρησιμοποιώντας το φόβο της διαφορετικότητας.

⁵⁷ Nick Vaughan-Williams, “Borders, Territory, Law” στο *International Political Sociology*, Vol. 2, No. 4, 2008.

⁵⁸ Nick Vaughan-Williams, “The Generalised Bio-political border? Reconceptualising the Limits of Sovereign Power”, στο *Review of International Studies*, Vol. 35, No. 4, 2009.

⁵⁹ Giordanegno, Davide, *The State of the Exception*, e-International Relations Students, Ιούνιος 2016, < <http://www.e-ir.info/2016/06/20/why-have-iran-and-north-korea-had-different-nuclear-postures-to-sanctions/> >, επίσκεψη: 10/04/2018.

«Έτσι, η χρήση εξαιρετικών μέτρων είναι αποτελεσματική τόσο στη δημιουργία αισθήματος κινδύνου γύρω από την οποία ενώνονται τα έθνη, όσο από τον υποβιβασμό του ανθρώπινου όντος μέσω της έκθεσής του στη *γυμνή ζωή*».⁶⁰ Αυτό είναι ακριβώς που συνέβη στο Γκουαντάναμο και στις φυλακές Abu Ghraib, του Ιράκ, όπου οι φυλακισμένοι στερήθηκαν το δικαίωμα του φυσικού δικαστή, όπως προβλέπεται από τον Αμερικανικό νόμο, όσο και το δικαίωμα κράτησης τους ως φυλακισμένοι πολέμου, όπως προβλέπεται από τη Συνθήκη της Γενεύης.⁶¹

Η πολιτική ανάλυση του Agamben διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από την έννοια του παραδόξου. Για εκείνον, η γοητεία «του παράδοξου της κυριαρχίας», συνίσταται στην ικανότητα του κυριάρχου να βρίσκεται ταυτόχρονα εντός και εκτός νόμου. Έτσι λοιπόν, ο κυριάρχος που μπορεί ταυτόχρονα να παρανομεί καθώς και να νομιμοποιεί τις παράνομες ενέργειές του, με το πρόσχημα της αποκατάστασης κανονικών συνθηκών για το κράτος διακαίου.⁶² Εγείρεται συνεπώς το εξής ερώτημα «Η κυρίαρχη δράση στην κατάσταση έκτακτης ανάγκης είναι έτσι ένα παράξενο είδος της νομικής νομιμότητας - ή μήπως είναι μια παράνομη νομιμότητα»;⁶³

Παραδείγματα ανθρώπων που εξαιρούνται από την επίσημη νομική προστασία και μειώνονται σε μια κατάσταση «γυμνής ζωής», όπως για παράδειγμα οι πρόσφυγες, οι κρατούμενοι του Γκουαντάναμο και τα θύματα των στρατοπέδων συγκέντρωσης, βρίσκουν αντίκρισμα στη μορφή του *homo sacer*. Οι άνθρωποι αυτοί εξαιρούνται από τη νομική διαδικασία και αποκλείονται πολιτικά, αλλά την ίδια στιγμή αυτή η διαδικασία κρίνεται νόμιμη. «Η νομική διαδικασία αυτή δεν αποτελεί μια στιγμή αδυναμίας, όμως, αλλά τη στιγμή που ο νόμος εμφανίζει την εξουσία του στην πιο πρωτόγονη και πιο θανατηφόρα μορφή του».⁶⁴ Όπως το θέτει ο

⁶⁰ Giordanegno, Davide, *The State of the Exception*, ό.π.

⁶¹ *Αυτ.*

⁶² Adam Kotsko, *How to read Agamben*, ό.π.

⁶³ *Αυτ.*

⁶⁴ *Αυτ.*

Agamben στην *Κατάσταση Εξαιρέσεως*, όταν «η κατάσταση εξαιρέσεως [...] γίνεται ο κανόνας, τότε το νομικο-πολιτικό σύστημα μεταμορφώνεται σε φονική μηχανή».⁶⁵

⁶⁵ Adam Kotsko, *How to read Agamben*, ό.π.

Στρατόπεδα συγκέντρωσης

Το συμπέρασμα ότι το στρατόπεδο συγκέντρωσης παρά η πόλις αποτελεί το βιοπολιτικό παράδειγμα της δύσης, κατά ακολουθία της κυρίαρχης εξαίρεσης που τείνει να αποτελέσει τον κυρίαρχο κανόνα, είναι ένα πόρισμα δύσπεπτο. Πώς αλλιώς θα μπορούσε ένας σύγχρονος άνθρωπος να αποδεχθεί τη φρικαλεότητα μιας εποχής μακρινής από εκείνον, ως το χαρακτηριστικό παράδειγμα διακυβέρνησης της εποχής που διανύει. Το να συνειδητοποιήσει κανείς τη φρικαλεότητα της εποχής του είναι μια σκέψη βαριά και θα την συνοψίσω με τα λόγια της Arendt: «Προκειμένου να ξεχάσουμε ακόμα πιο αποτελεσματικά μάλλον αποφεύγουμε οποιαδήποτε νύξη για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης ή τα στρατόπεδα εγκλεισμού τα οποία γνωρίσαμε σχεδόν σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες – κάτι τέτοιο θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως απαισιοδοξία ή έλλειψη αυτοπεποίθησης στη νέα μας πατρίδα. Εκτός αυτού, πόσες φορές δεν έχουμε ακούσει ότι κανείς δεν θέλει να ακούει για όλα αυτά...».⁶⁶ Πέραν του ακαδημαϊκού, πέραν κάθε φιλοσοφικής γενεαλογίας και επιμέρους ανάλυσης, πέραν ακόμη και της παρούσης εργασίας, θεωρώ ιδιαίτερα σημαντικό να τονιστεί το πόσο επικίνδυνο είναι, ο ορισμός της Hannah Arendt για τα ολοκληρωτικά καθεστώτα καθώς και οι φόβοι του Agamben για τις σύγχρονες δημοκρατίες να παίρνουν σάρκα και οστά στη σύγχρονη πολιτική, στο όνομα της διασφάλισης της πολιτικής ειρήνης. Άλλωστε, η βαρύτητα και η σημασία του θέματος φαίνονται και από το γεγονός ότι τα στρατόπεδα συγκέντρωσης δεν είναι κάτι στατικό στο χρόνο, αλλά ένα ιστορικά συγκεκριμένο σύστημα. «Κάθε εποχή όμως προσδιορίζεται από το ύφος της».⁶⁷

⁶⁶ Hannah Arendt, «Εμείς οι πρόσφυγες», στο Hannah Arendt, Giorgio Agamben, Enzo Traverso, *Εμείς οι πρόσφυγες. Τρία κείμενα*, μτφ. Κώστας Δεσποινιάδης, Άκης Γαβριηλίδης, Νίκος Κούρκουλος, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2015, σελ. 1.

⁶⁷ Hermann Broch, *Οι Υπνοβάτες: 1888, Πάσενοβ ή ο ρομαντισμός*, μτφ. Κώστας Κουντούρης, Μέδουσα, Αθήνα, 2006.

Σε αυτό το σημείο και προτού προχωρήσουμε στην επιμέρους ανάλυση του στρατοπέδου συγκέντρωσης ως σύγχρονου βιοπολιτικού παραδείγματος, θα ήθελα να υπογραμμίσω κάτι πολύ βασικό στην ανάλυση του Giorgio Agamben: η φράση «βιομηχανία πτωμάτων», όπως χρησιμοποιείται και από την Hannah Arendt, προσδίδει στην ανάλυση του Agamben μια πολιτικοποίηση ενός θέματος που η σύγχρονη εξουσία προσπαθεί να παρουσιάσει ως ένα χώρο καθαρά επιστημονικής μελέτης, απαλλαγμένης από το πολιτικό. Η σύγχρονη παρουσία των στρατοπέδων συγκέντρωσης, κάνει την επανεμφάνισή της, συνοδευόμενη με τη φρικαλεότητα πολιτικών και κοινωνικών συμβάντων ως απόρροια νομότυπων διαδικασιών. Οι Δίδυμοι Πύργοι, οι συνέπειες των αντιτρομοκρατικών νόμων, οι πόλεμοι σε Ιράκ, Αφγανιστάν, η αναδιαμόρφωση των συνόρων στη Μέση Ανατολή, το κάθε μορφής Γκουαντάναμο είναι ενδεικτικά μόνο παραδείγματα μιας πραγματικότητας που πλαισιώνει όσα θα αναφερθούν στη συνέχεια, με την εξαίρεση να βρίσκεται πάντα στον κεντρικό άξονα της κυριαρχίας.⁶⁸

Ο Nikolaus Wachsmann, τονίζει πως οι Ναζί εξέλιξαν τα στρατόπεδα σε «τόπους άνομου τρόμου, όπου γεννήθηκαν και τελειοποιήθηκαν μερικά από τα πιο ακραία χαρακτηριστικά της ναζιστικής διακυβέρνησης».⁶⁹ Από το Γ' Ράιχ λοιπόν και τη ναζιστική Γερμανία, η οποία μπορεί να θεωρηθεί, από νομικής άποψης, ως μια κατάσταση εξαίρεσης που διήρκεσε δώδεκα χρόνια,⁷⁰ ο Agamben προχωρά στην Αμερική της 11ης Σεπτεμβρίου και στη μετέπειτα ψήφιση της Patriot act. Η *Πατριωτική Νομοθετική Πράξη*, όπως αυτή ψηφίστηκε από τη Γερουσία, επέτρεπε στον Γενικό Εισαγγελέα, «να θέτει υπό κράτηση όποιον αλλοδαπό θεωρούνταν ύποπτος για ενέργειες

⁶⁸ Φιλήμονας Πατσάκης, *Η ταπείνωση του ανθρώπου*, Ριζοσπαστικές αναγνώσεις: Πέρα από τη φρίκη, επιμ. Γιώργος Σταματόπουλος, Εφημερίδα των Συντακτών, 04.01.2016.

⁶⁹ Nikolaus Wachsmann, *KL: A History of the Nazi Concentration Camps*, Little, Brown Book Group, Λονδίνο, 2015.

⁷⁰ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεση*, ό.π., σελ. 13.

που έθεταν σε κίνδυνο την εθνική ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών· αλλά μέσα σε επτά ημέρες ο αλλοδαπός αυτός έπρεπε είτε να απελαθεί είτε να κατηγορηθεί για παράβαση του νόμου περί μετανάστευσης ή για κάποιο άλλο αδίκημα».⁷¹ Η διαταγή αυτή του προέδρου Μπους, όπως επισημαίνει και ο ίδιος ο Agamben, δημιουργεί μια οντότητα η οποία δεν μπορεί να υπαχθεί σε κάποια νομική κατηγοριοποίηση.

Ο Agamben υποστηρίζει ότι η κυρίαρχη σφαίρα στην οποία η ζωή «μπορεί να σκοτωθεί, αλλά δεν θυσιάζεται»⁷² γίνεται συγκεκριμένα στην περιοχή του στρατοπέδου συγκέντρωσης. Περιγράφει την εικόνα του στρατοπέδου ως τον απόλυτο βιοπολιτικό χώρο, στον οποίο η εξουσία δεν αντιμετωπίζει τίποτα, παρά την αγνή ζωή, χωρίς καμία διαμεσολάβηση.⁷³ Το στρατόπεδο παρουσιάζεται ως «το κατεξοχήν πεδίο της νεότερης βιοπολιτικής»⁷⁴ και είναι «η δομή όπου η κατάσταση εξαίρεσης -στην πιθανή απόφαση επί της οποίας θεμελιώνεται η κυρίαρχη εξουσία- υλοποιείται κανονικώς».⁷⁵ Για τον Foucault, με τον όρο βιοπολιτική εννοείται ο τρόπος με τον οποίο επιχειρήθηκε από τον 18^ο αιώνα και μετά, να εξορθολογιστούν τα προβλήματα που έθεσαν στη διακυβερνησιακή πρακτική τα φαινόμενα που χαρακτήριζαν ένα σύνολο ζώντων συγκροτημένων σε πληθυσμό».⁷⁶

Το στρατόπεδο συγκέντρωσης του Γκουαντάναμο αποτελεί έναν υποδειγματικό χώρο της σύγχρονης εξαίρεσης που αποδεικνύει εύκολα την εφαρμογή των ιδεών του Agamben. Το Γκουαντάναμο δεν μπορεί να εξηγηθεί στο πλαίσιο των νόμων ή της δικαστικής έρευνας. Ο Agamben, άλλωστε, προσεγγίζει το στρατόπεδο συγκέντρωσης όχι τόσο ως ιστορικό γεγονός,

⁷¹ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 15.

⁷² Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 136.

⁷³ *Αυτ.*, σελ. 256-257.

⁷⁴ *Αυτ.*, σελ. 189.

⁷⁵ *Αυτ.*, σελ. 261.

⁷⁶ Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2012, σελ. 303.

αλλά ως μια «κρυφή μήτρα και νόμο του πολιτικού χώρου εντός του οποίου εξακολουθούμε να ζούμε».^{77 78}

Ακολουθώντας τον Foucault, ο Agamben ερμηνεύει την κρίση των δικαιωμάτων ως απόδειξη της αυξανόμενης ματαίωσης της κλασικής φιλελεύθερης αντίληψης για την πολιτική. Οι ελευθερίες και τα δικαιώματα που υποτίθεται προορίζονται για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της κυρίαρχης καταπίεσης και κατοχυρώνουν το υποκείμενο ως «κυρίαρχο», κάνουν ακριβώς το αντίθετο.⁷⁹ Οι ελευθερίες και τα δικαιώματα δεν μπορούν να αντιταχθούν στην κρατική εξαίρεση, διότι αυτές οι ελευθερίες και τα δικαιώματα περιλαμβάνονται ήδη στη σφαίρα της κυρίαρχης εξουσίας.⁸⁰ Για τον Agamben, όπως και για τον Foucault, δεν είναι ο πολίτης φέρων δικαιώματα, που σηματοδοτεί την έναρξη της σύγχρονης εποχής, αλλά η είσοδος του στη «γυμνή ζωή».⁸¹ «Ενώ ο Foucault συλλαμβάνει θετικά την έννοια της βιοεξουσίας ως το ενυπάρχον δίκτυο επί του συνόλου της κοινωνικής ζωής και επομένως επιχειρεί να την κατανοήσει όχι τόσο εντός των βαθύτερων κοινωνιολογικών χαρακτηριστικών της, αντίθετα ο Agamben δεν αρνείται καθόλου τη σύνδεση του δικαιοκτικού-θεσμικού μοντέλου με το βιοπολιτικό μοντέλο εξουσίας».⁸²

Έτσι λοιπόν, μέσα από τα πρόσωπα των κρατουμένων του Γκουαντάναμο, μπορούμε να καθρεφτίσουμε τις φιγούρες μερικών *homines sacri*: «κυρίαρχος και *homo sacer* παρουσιάζουν δύο συμμετρικές φιγούρες, που έχουν την αυτή δομή και συσχετίζονται, με την έννοια ότι

⁷⁷ Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σελ. 256.

⁷⁸ Andrew Neil, *Giorgio Agamben and the Politics of the Exception*, ό.π.

⁷⁹ *Αυτ.*

⁸⁰ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 201.

⁸¹ *Αυτ.*, σελ. 203.

⁸² Νικόλαος Τσίρος, *Η έννοια της κατάστασης εξαίρεσης στο έργο του Giorgio Agamben: μια κριτική αποτίμηση*, Θέσεις, Τεύχος 137, περίοδος: Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2016.

κυρίαρχος είναι αυτός εν σχέσει προς τον οποίο όλοι οι άνθρωποι είναι δυνάμει *homines sacri*, και *homo sacer* είναι εκείνος εν σχέσει προς τον οποίο όλοι οι άνθρωποι ενεργούν ως κυρίαρχοι». ⁸³

Στο *Homo sacer*, ο Agamben τοποθετεί την ίδρυση των στρατοπέδων στη βάση της εξουσιαστικής λογικής που εκχωρεί τα δικαιώματα σε όποιον είναι πολίτης αλλά διατηρεί την απόλυτη δυνατότητα του ορισμού του ποιος είναι πολίτης. Άρα έχει το δικαίωμα να ορίζει τη ζωή που είναι άξια να βιωθεί. ⁸⁴ Τι είναι όμως ο *Homo sacer* και πώς ο Agamben καταλήγει από μια φιγούρα του ρωμαϊκού δικαίου στο στρατόπεδο συγκέντρωσης;

⁸³ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 137.

⁸⁴ Φιλήμονας Πατσάκης, *Η ταπείνωση του ανθρώπου*, Ριζοσπαστικές αναγνώσεις: Πέρα από τη φρίκη, επιμ. Γιώργος Σταματόπουλος, Εφημερίδα των Συντακτών, 04.01.2016.

Homo Sacer

Ο Homo sacer, δηλαδή ο ιερός άνθρωπος αποτελεί μια αινιγματική μορφή που κρίθηκε ένοχος εγκλήματος από τον λαό. Η πολιτεία όμως δεν κρίνει θεμιτό να θυσιαστεί, αλλά όποιος του αφαιρέσει τη ζωή, δε θα τιμωρηθεί. Σε αυτό το σημείο παρουσιάζεται η πρώτη και καίρια αντίθεση γύρω από τη φιγούρα του Homo sacer. Πώς είναι δυνατόν ένας λαός που επιβεβαιώνει την ιερότητα ενός προσώπου να επιδοκιμάζει το φόνο του; Σε τι καθίσταται η ιερότητά του; Ο Agamben χρησιμοποιώντας ακόμη μια φορά τα ετυμολογικά του εργαλεία, προσπαθεί να απαντήσει στο εάν η έννοια *sacratio*⁸⁵ αποτελεί ένα απλό κατάλοιπο της σύγχυσης μεταξύ θρησκευτικού και ποινικού δικαίου ή κάτι συναφές με την εθνολογική έννοια του ταμπού. Καταλήγει πως και οι δύο θέσεις κρίνονται ανεπαρκείς να εξηγήσουν το φαινόμενο, μιας και από τη μία πλευρά δεν εξηγείται η απαγόρευση της θυσίας, ενώ από την άλλη δεν γίνεται αντιληπτό γιατί ο θύτης δεν κατηγορείται για ιεροσυλία.⁸⁶ Είναι όμως αυτό το πρόβλημα που διακυβεύεται; Ο Agamben σε αυτό το σημείο επιλέγει να αφήσει κατά μέρος την ανάλυση της ιδιαιτερότητας του Homo sacer και να προσπαθήσει να φωτίσει μια «αρχέγονη πολιτική δομή, η οποία τοποθετείται σε μια ζώνη που προηγείται της διάκρισης μεταξύ ιερού και βέβηλου, μεταξύ θρησκευτικού και δικαιοκού».⁸⁷

Παρενθετικά, και για να επανέλθουμε αργότερα, σε αυτό το σημείο μπορεί να παρουσιαστεί μια πρώτη βάση της κριτικής για τον Agamben, η οποία εντοπίζεται στην προβληματική θέση της διαρκούς κατάστασης εξαίρεσης, απαλλαγμένης -όπως παρουσιάζεται από τον Ιταλό φιλόσοφο- από τα επιμέρους χαρακτηριστικά κάθε εποχής. Όπως αφαιρεί από την

⁸⁵ Όπως αναφέρεται στο Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 119: αφιέρωση, καθιέρωση, καθαγιασμός, καθαγίαση.

⁸⁶ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ.117-121.

⁸⁷ *Αυτ.*, σελ. 121.

ανάλυσή του το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Homo sacer, στρέφοντας την προσοχή του σε μια τοποθέτηση που προηγείται του δικαίου και του θρησκευτικού, έτσι και στην περίπτωση της διαρκούς κατάστασης εξαίρεσης, η κανονικοποίηση της εξαίρεσης ως σημάδι της εποχής μας, γενικεύεται τόσο πολύ που παραγνωρίζονται τα ειδοποιά κοινωνικο-πολιτικά χαρακτηριστικά της περιόδου που διανύουμε. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο χαρακτηρισμός «ακαθόριστο» που συχνά χρησιμοποιεί ο Agamben θα μπορούσε να θεωρηθεί μια βολική γενίκευση για μια κατάσταση που οφείλει να αντιμετωπίζεται ως συγκεκριμένη.

Επανερχόμενοι στον Homo sacer, ο Agamben εντοπίζει την εξαίρεση στην αμφισημία της *sacratio* -«η ατιμωρησία του φόνου και ο αποκλεισμός από τη θυσία»-⁸⁸ τόσο στο ανθρώπινο δίκαιο (αναστολή νόμου σχετικά με το φόνο), όσο και στην τεχνική σημασία της λέξης (απαλλαγή κατηγορίας του θύτη επικαλούμενος την ιερότητα του θύματος).⁸⁹ Η εξαίρεση όμως εντοπίζεται στην περίπτωση του Homo sacer σε κάτι πολύ πιο βασικό: στην τοποθέτησή του έξω από την ανθρώπινη δικαιοδοσία, δίχως να περάσει στη σφαίρα του θεϊκού δικαίου.

Η τοπολογική δομή του μέσα/έξω που εντοπίζει ο Agamben στην εξαίρεση, όπως αναλύθηκε παραπάνω, αποτελεί στοιχείο και της περίπτωσης του ιερού ανθρώπου ως εξής: «η *sacratio* διαμορφώνει μια διπλή εξαίρεση τόσο από το *jus humanum* όσο και από το *jus divinum* [...] Η τοπολογική δομή, που χαράσσει αυτή η διπλή εξαίρεση, είναι εκείνη ενός διττού αποκλεισμού και μιας διττής σύλληψης, που συνιστά κάτι παραπάνω από μια απλή αναλογία με τη δομή της κυρίαρχης εξαίρεσης».⁹⁰ Έτσι λοιπόν, όμοια με την κυρίαρχη εξαίρεση, όπου ο νόμος εφαρμόζεται απεφαρμοζόμενος, έτσι και ο homo sacer «ανήκει στο Θεό με τη μορφή της μη

⁸⁸ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 132.

⁸⁹ *Αυτ.*

⁹⁰ *Αυτ.*, σελ. 134.

θυσιμότητάς του και ταυτοχρόνως περιλαμβάνεται στην κοινότητα με τη μορφή της φονευσιμότητάς του».⁹¹ Έχουμε και εδώ λοιπόν, μια ζώνη αδιαφορίας, η οποία στη σύγχρονη διεθνή πολιτική έχει, ωστόσο, σε μεγάλο βαθμό παραμεληθεί, κυρίως λόγω της εννοιολογικής δυσκολίας του να τεθεί υπό μια σαφή εντός / εκτός διχοτόμηση υπέρ της θεωρίας της ακαθοριστίας.⁹² Ο διπλός αποκλεισμός στον οποίο υπόκειται ο Homo sacer, είναι σύμφυτος με τη μορφή βίας της οποίας είναι δέσμιος, μιας βίας παρόμοιας με εκείνης που παρουσιάζει ο Benjamin ως θεϊκή και προσπαθεί να κρατήσει έξω από τη νομική τάξη.

Με την κατασκευή μιας ζώνης αναποφασιστικότητας μεταξύ «ανομίας και νόμου, ανάμεσα στη ζωή και το δίκαιο, μεταξύ αρχής και εξουσίας» η κατάσταση εξαίρεσης ταυτόχρονα εκφράζει και δεσμεύει τα κανονιστικά και ανομικά στοιχεία που συντάσσουν τη δικαιο[βιο]πολιτική μηχανή. Όσο τα δύο στοιχεία παραμένουν συσχετισμένα αλλά εννοιολογικά, χρονικά και υποκειμενικά διακριτά η μηχανή αυτή μπορεί να λειτουργήσει «αλλά όταν τείνουν να συμπίπτουν σε ένα μόνο πρόσωπο, όταν η κατάσταση εξαίρεσης, κατά την οποία ενώνονται και συγγέονται, γίνεται ο κανόνας, τότε το νομικό-πολιτικό σύστημα μετατρέπεται σε θανατηφόρο μηχανή».⁹³

Ο Agamben, προσθέτει στο σημείο αυτό, ένα ακόμη στοιχείο, αυτό της ανθρώπινης δράσης, μιας και ο πυρήνας της διαμάχης κατά της ανομίας είναι σχετικά με την «κατάσταση της βίας ως κρυπτογράφησης για την ανθρώπινη δράση».⁹⁴ Η συγκρότηση του πολιτικού χώρου της κυριαρχίας έχει πραγματοποιηθεί κατ' αυτόν μέσω μιας διττής εξαίρεσης και συγκεκριμένα «ως

⁹¹ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 134.

⁹² Giorgio Agamben, "Interview with Giorgio Agamben – Life, A Work of Art Without an Author: the State of Exception, the Administration of Disorder, and Private Life", *German Law Review*, Vol. 5, No. 5, 2004.

⁹³ *Αυτ.*, σελ. 147-148.

⁹⁴ Puspa Damai, *The Killing Machine of Exception: Sovereignty, Law, and Play in Agamben's State of Exception*, ό.π., σελ. 268.

έκφυμα του κοσμικού στο θρησκευτικό και του θρησκευτικού στο κοσμικό, που διαμορφώνει μια ζώνη αδιαφορίας μεταξύ θυσίας και ανθρωποκτονίας. Η σφαίρα του ανθρώπινου πράττειν στην οποία αναφέρεται ο Agamben σε αυτό το σημείο είναι αυτή της κυρίαρχης απόφασης, η οποία αναστέλλοντας το νόμο μέσω της κατάστασης εξαίρεσης, εμπεριέχει τη γυμνή ζωή.⁹⁵ Όπως αναφέρει: «το να παρουσιάζεις το δίκαιο στη μη σχέση του με τη ζωή και τη ζωή στη μη σχέση της με το δίκαιο σημαίνει να δημιουργείς μεταξύ τους ένα χώρο για την ανθρώπινη δράση που κάποτε διεκδικούσε για τον εαυτό της το όνομα «πολιτική»». ⁹⁶ Στον αντίποδα αυτού όμως θα μπορούσε να λεχθεί πως η δράση υπάρχει είτε στην πράξη συμμόρφωσης είτε στην πράξη απεφαρμογής της εξαίρεσης.

Η προσπάθεια να περιοριστεί η ίδια η ανθρώπινη ζωή, ένα καθοριστικό χαρακτηριστικό της νομικο-βιοπολιτικής μηχανής, συνδέεται εδώ με καθαρά μέσα, ο στόχος των οποίων είναι να σφυρηλατηθούν οι όροι της δυνατότητας για μια σφαίρα της ανθρώπινης δραστηριότητας που είναι εντελώς έξωθεν του νόμου. Η κατάσταση εξαίρεσης επιχειρεί να απο-νομιμοποιήσει την υπεροχή του νόμου κατά της ζωής, εκθέτοντας τη μυστική του σχέση με τη βία.

Φτάνοντας λοιπόν στην αρχέγονη πολιτική δομή, που επιδιώκει να φωτίσει ο Agamben, και έχοντας τονίσει πως «η παραγωγή της γυμνής ζωής είναι η πρωταρχική επίδοση της κυριαρχίας»,⁹⁷ καταλήγει σε ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό της νεωτερικής πολιτικής, το οποίο δεν είναι άλλο από την «υποταγή της ζωής σε μια εξουσία θανάτου».⁹⁸

«Για εκείνον η κυρίαρχη εξουσία δεν επιβεβαιώνει την εξουσία της πάνω στη ζωή, εδραιώνοντας την κυριαρχία της, αλλά εγκαταλείποντας τη γυμνή ζωή σε μια σφαίρα βίας και ανομίας. Αυτή είναι η κυρίαρχη «απαγόρευση», ο αποκλεισμός που είναι στην πραγματικότητα

⁹⁵ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 135.

⁹⁶ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 150.

⁹⁷ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 136.

⁹⁸ *Αυτ.*

μια ένταξη, ένας χωρίς αποκλεισμούς αποκλεισμός, γιατί η κυρίαρχη εξουσία ισχύει ακόμη περισσότερο στην κατάργησή της».⁹⁹ Όπως ο Agamben εξηγεί: «Όσο προχωρά η διαδικασία ανάδειξης πανταχού της εξαίρεσης σε κανόνα, η σφαίρα της γυμνής ζωής, τοποθετούμενης αρχικά στο περιθώριο της τάξης, ταυτίζεται προοδευτικά με την πολιτική σφαίρα, έτσι ώστε αποκλεισμός και περίληψη, εξωτερικό και εσωτερικό, βίος και ζωή, δίκαιο και γεγονός εισέρχονται σε μια ζώνη μη αναγώγιμης αδιακρίσιας. Η κατάσταση εξαίρεσης, στο πλαίσιο της οποίας η γυμνή ζωή ταυτοχρόνως αποκλειόταν και αιχμαλωτιζόταν από την τάξη, συνιστούσε, στην πραγματικότητα στην ιδιαιτερότητά της, το κρυφό θεμέλιο πάνω στο οποίο στηριζόταν ολόκληρο το πολιτικό σύστημα».¹⁰⁰

⁹⁹ Andrew Neil, *Giorgio Agamben and the Politics of the Exception*, ό.π.

¹⁰⁰ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 28.

Ο Homo sacer έγκλειστος στα στρατόπεδα συγκέντρωσης

Και κάπως έτσι, τοποθετώντας τον ιερό αυτόν άνθρωπο στο σήμερα και επανερχόμενοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με το ερώτημα που τέθηκε νωρίτερα όσον αφορά το πώς συνδέεται μια φιγούρα του αρχαίου ρωμαϊκού δικαίου με τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και δη τα σύγχρονα. Για τον Agamben, δεν υπάρχει συγκεκριμένη αντιστοίχιση του Homo sacer στη σημερινή εποχή, διότι δυνητικά και ανεξαιρέτως όλοι μπορεί να είμαστε homines sacri.¹⁰¹

Όπως εξηγήθηκε παραπάνω ο Homo sacer, μέσω του αποκλεισμού που ελλοχεύει στην εξαίρεση, βρίσκεται εκτός πολιτικής. Κατά την ρήση της Hannah Arendt, «το νόημα της πολιτικής είναι η ελευθερία. [...] Στην εποχή μας η απάντηση αυτή δεν είναι στην πραγματικότητα ούτε αυταπόδεικτη ούτε άμεσα εύλογη».¹⁰² Επίσης, η ίδια η εξαίρεση δικαιολογεί τον εαυτό της μέσα από το νόμο, ακόμη και αν πρόκειται για απεφαρμογή του, ο οποίος φυσικά είναι συνυφασμένος με την ύπαρξη πολιτικής. Πώς όμως η πολιτική διατηρεί το νόημα της όταν η ίδια τοποθετεί έναν άνθρωπο έξωθεν της πολιτικής, ακόμη και αν αυτό γίνεται στο όνομα της ελευθερίας; Αυτό πιστεύω είναι και το κεντρικό παράδοξο της εξαίρεσης. Προφασιζόμενοι μια υπεράσπιση της ελευθερίας, προκαλούμε την άρση της πολιτικής ιδιότητας ενός ανθρώπου. Άλλωστε το διάταγμα που και ο Χίτλερ εξέδωσε όταν του παραδόθηκε η εξουσία ήταν το «Διάταγμα για την Προστασία του λαού και του κράτους».¹⁰³

Χρησιμοποιώντας ένα σύγχρονο και φλέγον παράδειγμα και ακολουθώντας τη σκέψη του Agamben, ότι σήμερα στρατόπεδο συγκέντρωσης είναι εν δυνάμει ολόκληρη η κοινωνία, με τις σύγχρονες δημοκρατίες ως συνεχιστές του ολοκληρωτισμού, παρατηρούμε ότι υπάρχουν μεγάλες

¹⁰¹ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 185.

¹⁰² Hannah Arendt, *Υπόσχεση Πολιτικής*, επιμ.-εισαγ. Τζέρομ Κον, μτφ. Κατερίνα Χαλμούκου, Κέδρος, Αθήνα, 2005.

¹⁰³ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ.13.

πληθυσμιακές ομάδες, «απογυμνωμένες» από την εξαίρεση. Το παράδειγμα αυτό είναι ο τεράστιος πλέον αριθμός προσφύγων σε ζώνες προσωρινής κράτησης (κέντρα κράτησης μεταναστών). Η μεγάλη αυτή μερίδα ανθρώπων βρίσκεται φυλακισμένη, με την πρόφαση είτε της εθνικής είτε της προσωπικής ασφαλείας σε φυλακές, δίχως κανένα δικαίωμα αίτησης ασύλου. Η Arendt, αποποιούμενη τον ορισμό που είχε δοθεί ότι «πρόσφυγας ήταν το άτομο που αναγκαζόταν να ζητήσει άσυλο εξαιτίας κάποιας πράξης που διέπραξε ή εξαιτίας κάποιας πολιτικής άποψης που είχε», γράφει: «Με εμάς το νόημα του όρου «πρόσφυγας» έχει αλλάξει. Τώρα «πρόσφυγες» είναι εκείνοι από εμάς που ήταν τόσο άτυχοι ώστε να φτάσουν σε μια καινούρια χώρα δίχως καθόλου οικονομικούς πόρους και πρέπει να βοηθήσουν οι Επιτροπές Προσφύγων».¹⁰⁴

Για τον Agamben όμως, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, ο πρόσφυγας αποτελεί μια έννοια οριακή που θέτει υπό διερώτηση τις αρχές του έθνους-κράτους και πρέπει να διαχωριστεί από την έννοια των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Ακόμη, προτείνει πως το δικαίωμα του ασύλου πρέπει να πάψει να θεωρείται συνυφασμένο με το προσφυγικό φαινόμενο, μιας και αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει σε «άκαιρες συγχύσεις».¹⁰⁵

Σημαντικό εδώ όμως να τονιστεί και κάτι ακόμη. Πέρα από την πολιτική διάσταση του θέματος, υπάρχει και η κοινωνική. Οι φιλοδοξίες του Schmitt, για παράδειγμα όσον αφορά την εξαίρεση, μπορεί να ήταν να κάνει κάτι παρόμοιο με τη διαμόρφωση μιας καθαρής, αυθεντικής και αυτόνομης έννοιας του πολιτικού, δεν θα μπορούσε να ξεφύγει όμως από τη διατήρηση του κοινωνικού ως ένα καθοριστικό μερίδιο της πολιτικής πάλης. Στην εποχή του, η πολιτική σημασία και το σύνταγμα ήταν ένα καθοριστικό μέρος των πολιτικών μαχών μεταξύ συντηρητικών και

¹⁰⁴ Hannah Arendt «Εμείς οι πρόσφυγες», ό.π., σελ. 10.

¹⁰⁵ Giorgio Agamben, «Πέρα από τα δικαιώματα του ανθρώπου», στο Hannah Arendt, Giorgio Agamben, Enzo Traverso, *Εμείς οι πρόσφυγες. Τρία κείμενα*, μτφ. Κώστας Δεσποινιάδης, Άκης Γαβριηλίδης, Νίκος Κούρκουλος, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2015, σελ. 45-46.

προοδευτικών τόσο στην πολιτική όσο και στην πολιτική θεωρία.¹⁰⁶ Ως αποτέλεσμα, η κατηγορία της πολιτικής σημασίας του κοινωνικού θα μπορούσε να αμφισβητηθεί, αλλά όχι να διαγραφεί οντολογικά από τη χάραξη της πολιτικής. Παρόμοια και εδώ, ένα τέτοιο ζήτημα δεν μπορεί να πλαισιωθεί αμιγώς πολιτικά. Τουτ' έστιν, όλα αυτά τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, σε όποια μορφή και αν παρουσιάζονται, όλοι αυτοί οι εν δυνάμει *homines sacri*, έχουν αυτομάτως τοποθετηθεί στις συνειδήσεις ενός μεγάλου ποσοστού του λαού σαν κάτι ξένο προς αυτούς. «Τα στρατόπεδα θεωρούνται σαν μια συνθήκη συνοριακή- ακόμη και αν βρίσκεται δίπλα στα σπίτια τους. Είναι δηλαδή μια κατ' ουσίαν «εξω-κοινωνική» πραγματικότητα εγκλεισμού που αφορά αποκλειστικά τους Άλλους, τους ξένους».¹⁰⁷

Στο σημείο αυτό θα ήθελα επίσης να κάνω ένα διαχωρισμό από τις εσχατολογικές θέσεις του Agamben όσο αφορά τον ολοκληρωτισμό. Ο Ιταλός φιλόσοφος τείνει συχνά να καταφεύγει στην εσχατολογία θέλοντας να τονίσει την επικινδυνότητα που ενυπάρχει στη διαρκή κατάσταση εξαίρεσης, ως παράδειγμα διακυβέρνησης των σύγχρονων δημοκρατιών. Χωρίς να υποβιβάζω το επιχείρημά του, στο οποίο θα αναφερθώ και αργότερα, θεωρώ πως στην παρούσα αναφορά στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και στα επίκαιρα σχετικά παραδείγματα «η χρήση του όρου θα πρέπει να γίνεται με σύνεση και προσοχή, ακριβώς διότι δεν αντιστοιχεί σε οποιαδήποτε αυταρχική πρακτική».¹⁰⁸

Ο Agamben στηρίζει την εσχατολογική του θέση στην μετατροπή της πολιτικής σε βιοπολιτική κατά τον 20^ο αιώνα, όπου παρατηρείται μια σειρά εύκολα πραγματοποιήσιμων αντιστροφών από κοινοβουλευτικές δημοκρατίες σε ολοκληρωτισμό και από ολοκληρωτικά

¹⁰⁶ Hannah Arendt, *Υπόσχεση Πολιτικής*, ό.π., σελ. 100.

¹⁰⁷ Περιοδικό *Barrigada Antifa*, *Κατάσταση Εξάιρεσης. Από τις αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες στα σύγχρονα στρατόπεδα συγκέντρωσης*, Μάιος 2014.

¹⁰⁸ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace, Νέα Υόρκη, 1975, σελ. Xxviii.

κράτη σε δημοκρατικά, στο όνομα πάλι της προστασίας της ζωής.¹⁰⁹ Με αντικείμενο αναφοράς τη γυμνή ζωή, καθεμία από τις παραδοσιακές πολιτικές διακρίσεις τείνει να εξαλείφεται, οδηγώντας σε μια «πλήρη πολιτικοποίηση των πάντων».¹¹⁰ Η πιο σημαντική αντιστροφή όμως είναι ο μετασχηματισμός της απόφασης για τη ζωή σε απόφαση περί του θανάτου, με αποτέλεσμα «η βιοπολιτική [να] δύναται να αντιστραφεί σε θανατοπολιτική».¹¹¹

Αφετηρία αυτής της μεταστροφής αποτελεί για τον Agamben το *Habeas corpus* του 1679, όπου το νέο υποκείμενο της πολιτικής δεν είναι ο άνθρωπος και οι ελευθερίες και τα δικαιώματά του αλλά το *corpus*, δηλαδή, όχι ο βίος αλλά η γυμνή ζωή, εγκλωβισμένη στο «κυρίαρχο ανάθεμα».¹¹² Έτσι ο Agamben καταλήγει, φωτίζοντας το ερώτημα που θέσαμε, πώς ο ιερός άνθρωπος μπορεί να τοποθετηθεί στη νεωτερικότητα:

«Αυτή είναι η δύναμη και συνάμα η βαθύτερη εσωτερική αντίφαση της νεωτερικής δημοκρατίας: δεν καταργεί την ιερή ζωή, αλλά τη συνθλίβει και τη διασπείρει σε κάθε ατομικό σώμα, μετατρέποντάς τη σε διακύβευμα της πολιτικής σύγκρουσης. Και εδώ βρίσκεται η ρίζα της κρύφιας βιοπολιτικής έφεσής της: εκείνος που αργότερα θα παρουσιαστεί ως φορέας διακιωμάτων και, με ένα περίεργο οξύμωρο, ως το νέο κυρίαρχο υποκείμενο δύναται να συγκροτηθεί ως τέτοιος μόνο μέσω της επανάληψης της κυρίαρχης εξαίρεσης και της απομόνωσης του *corpus*, της γυμνής ζωής, εν τω εαυτώ».¹¹³

Ο Agamben έπειτα, θα προχωρήσει τη συζήτηση περνώντας στο θέμα της διακήρυξης των δικαιωμάτων, συναντώντας τη Hannah Arendt. Η συνάντηση με την Arendt εκκινεί με ένα παράδοξο: το παράδειγμα των προσφύγων αντί για φιγούρα ενσάρκωσης των ανθρώπων των

¹⁰⁹ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 193.

¹¹⁰ *Αυτ.*, σελ. 194.

¹¹¹ *Αυτ.*

¹¹² *Αυτ.*, σελ. 195.

¹¹³ *Αυτ.*, σελ. 197.

δικαιωμάτων, σηματοδοτεί την κρίση της έννοιας.¹¹⁴ Πιο συγκεκριμένα: «Αποδεικνύεται ότι, στο σύστημα του έθνους-κράτους, τα λεγόμενα ιερά και αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ανθρώπου στερούνται οποιασδήποτε προστασίας και οποιασδήποτε πραγματικής ύπαρξης, τη στιγμή κατά την οποία δεν είναι εφικτό να λάβουν τη μορφή δικαιωμάτων που προσιδιάζουν στους πολίτες ενός κράτους».¹¹⁵

Ο Agamben παρουσιάζει τις διακηρύξεις των δικαιωμάτων ως τόπο όπου πραγματοποιείται η μετάβαση από τη «βασιλική κυριαρχία της θεϊκής προέλευσης στην εθνική κυριαρχία» και ο επαναπροσδιορισμός της φυσικής ζωής στα πλαίσια της εγκαινίασης της βιοπολιτικής της νεωτερικότητας.¹¹⁶ Με κυρίαρχο το στοιχείο της γέννησης και με τις επιρροές του από τον Martin Heidegger να είναι εμφανείς, ο Agamben παρατηρεί ένα κυκλικό σχήμα που ανοίγει με τη γέννηση του ανθρώπου και κλείνει με την εκχώρηση κάθε αρχής κυριαρχίας στο έθνος (*nazione*), το οποίο ετυμολογικώς προέρχεται από το γεννιέμαι (*nascere*).¹¹⁷ Έτσι λοιπόν, η φυσική γυμνή ζωή που ήταν πολιτικά αδιάφορη παλαιότερα, πλέον μεταμορφώνεται σε άμεσο φορέα κυριαρχίας και νομιμότητας. Συνεπώς, με την απόλυτη πρόσμιξη της αρχής της γέννησης, ή αλλιώς ιθαγένειας, και της αρχής της κυριαρχίας, προκύπτει το «κυρίαρχο υποκείμενο», ως θεμελιακό συστατικό του έθνους-κράτους, το οποίο όμως δεν συνίσταται στην ελευθερία του ως πολίτη αλλά στη γυμνή ζωή του. Το αποτέλεσμα που προκύπτει είναι η μηδαμινή απόσταση μεταξύ των όρων *γέννηση* και *έθνος* και έτσι «τα δικαιώματα αποδίδονται στον άνθρωπο (ή εκπορεύονται από τον ίδιον), μόνο στο μέτρο που εκείνος συνιστά το αμέσως εξαφανιζόμενο θεμέλιο (και το οποίο, μάλιστα, δεν πρέπει να έρθει ποτέ στο φως ως τέτοιο) του πολίτη».¹¹⁸

¹¹⁴ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 200.

¹¹⁵ *Αυτ.*, σελ. 200-201.

¹¹⁶ *Αυτ.*, σελ. 202-203.

¹¹⁷ *Αυτ.*, σελ. 202.

¹¹⁸ *Αυτ.*, σελ. 203.

Ο Agamben θεωρεί ότι το γεγονός της γέννησης δεν είναι πλέον, αν πράγματι ήταν πάντα, μια περίπτωση του να «γεννιέται κανείς ελεύθερος», αλλά η αρχή της βιοπολιτικής σχέσης μεταξύ υποκειμένου και κυρίαρχου. Ο άνθρωπος είναι για τον Agamben το αμέσως εξαφανιζόμενο θεμέλιο του πολίτη,¹¹⁹ που περιλαμβάνεται στο έθνος-κράτος όχι ως πολιτικό υποκείμενο αλλά με πυρήνα «τη γυμνή ζωή του, την απλή γέννηση, η οποία [...] επενδύεται ως τέτοια με την αρχή της κυριαρχίας».¹²⁰ Ο Agamben έτσι καταλήγει σε μια αποϋποκειμενικοποίηση του υποκειμένου, μέσα από το είδος απομόνωσης της γυμνής ζωής στα πλαίσια του στρατοπέδου συγκέντρωσης. «Η θεωρητική μετάγγιση του homo sacer στο στρατόπεδο συγκέντρωσης και η ερμηνευτική κατανόηση του τελευταίου ως του νέου βιοπολιτικού νόμου του πλανήτη διατρέχουν, πολύ σχηματικά. Μιαν ιστορική ανάλυση του πολιτικού, που ματαιώνει κάθε απόπειρα θεμελίωσης των πολιτικών ελευθεριών στα δικαιώματα του πολίτη».¹²¹

Όσον αφορά τα παραπάνω στο κείμενό του με τίτλο *Πέρα από τα δικαιώματα του ανθρώπου*, ο Agamben συμπληρώνει πως «η πλασματική εξομοίωση εδώ είναι ότι η γέννηση γίνεται αμέσως έθνος, έτσι ώστε δεν μπορεί να υπάρξει διάκριση μεταξύ δύο στιγμών».¹²² Επιπροσθέτως, καλεί τους αναγνώστες να σκέφτονται από δω και στο εξής την Διακήρυξη των Δικαιωμάτων ως αυτό που όντως είναι στη νεωτερικότητα.¹²³

Επανερχόμενοι λοιπόν στο παράδειγμα της σύνδεσης του Homo sacer με τη σύγχρονη εποχή, ξανασυναντούμε το θέμα των προσφύγων. Ο Agamben αποδίδει την απειλή για την κυριαρχία που αποτελούν οι πρόσφυγες, στο γεγονός ότι διαρρηγνύουν την ταύτιση μεταξύ ανθρώπου και πολίτη.¹²⁴ Όπως τονίζει, στην περίοδο της ναζιστικής κατοχής, Εβραίοι και

¹¹⁹ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 203.

¹²⁰ *Αυτ.*

¹²¹ Νικόλαος Τσίρος, *Η έννοια της κατάστασης εξαίρεσης στο έργο του Giorgio Agamben*, ό.π.

¹²² Giorgio Agamben, «Πέρα από τα δικαιώματα του ανθρώπου», ό.π., σελ. 44.

¹²³ *Αυτ.*

¹²⁴ *Αυτ.*

τσιγγάνοι στέλνονταν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης μόνον αφού είχαν χάσει την ιθαγένειά τους. «όταν τα δικαιώματά του δεν είναι πλέον δικαιώματα του πολίτη, τότε ο άνθρωπος είναι στα αλήθεια ιερός, με την έννοια που είχε ο όρος αυτός στο αρχαϊκό ρωμαϊκό δίκαιο: προορισμένος να πεθάνει».¹²⁵

Ο σύγχρονος ολοκληρωτισμός για τον Agamben μπορεί να οριστεί ως μια θέσμιση, μέσω της κατάστασης εξαίρεσης, ενός κατά νόμον εμφυλίου πολέμου που επιτρέπει τη φυσική εξόντωση όχι μόνο των πολιτικών αντιπάλων, αλλά και ολόκληρων κατηγοριών πολιτών που για κάποιο λόγο δίνουν την εντύπωση ότι δεν μπορούν να ενσωματωθούν στο πολιτικό σύστημα.¹²⁶ «Ο Agamben αντιλαμβάνεται ότι ο σύγχρονος δυτικός κόσμος δεν υπάρχει απλά σε αντίθεση με την κρατική πολιτική εξουσία, αλλά παράγεται μέσα από μία πρωταρχική σχέση κυριαρχίας. Για εκείνον, η κυρίαρχη εξαίρεση δεν είναι απλά μια καταπιεστική κατάχρηση για το πώς αλλιώς θα έπρεπε να υπάρχει μια ισορροπημένη σχέση μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας, λαού και κυριάρχου. Μάλλον, η εξαίρεση είναι η ίδια η δομή της κυριαρχίας».¹²⁷ Όλο αυτό εμφανίζεται ιδιαίτερα ενδιαφέρον από τη σκοπιά του Foucault: «Η άσκηση της εξουσίας, αυτή η τόσο ιδιόζουσα πρακτική, από την οποία δεν μπορούν να ξεφύγουν οι άνθρωποι, ή που ξεφεύγουν μόνο σε κάποιες περιστάσεις, σε κάποιες στιγμές, σε κάποιες μεμονωμένες διαδικασίες, και σε ατομικά ή συλλογικά ενεργήματα, που θέτουν στον νομομαθή, στον ιστορικό μια ολόκληρη σειρά προβλημάτων, τούτη την άσκηση της εξουσίας πώς μπορούμε να ρυθμίσουμε και να τη μετρήσουμε σε αυτόν που κυβερνά»;¹²⁸ Ο Foucault σε αυτό το σημείο έρχεται αντιμέτωπος με το γεγονός ότι η απάντηση πλέον στο ερώτημα που θέτει δεν είναι ούτε η αλήθεια ούτε η σοφία, αλλά η ορθολογικότητα. Η διακυβερνησιακή ορθολογικότητα αυτή μοιάζει απόλυτα

¹²⁵ Giorgio Agamben, «Πέρα από τα δικαιώματα του ανθρώπου», ό.π., σελ. 55.

¹²⁶ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 13.

¹²⁷ Stephen Humphreys, *Legalizing Lawlessness*, ό.π.

¹²⁸ Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σελ. 286.

συνυφασμένη με συμφέροντα τα οποία στο όνομα της ατομικότητας αλλάζουν κάθε φορά προσωπεία και επηρεάζουν τον τρόπο διακυβέρνησης κάθε φορά, σύμφωνα με την αλήθεια, σύμφωνα με την ορθολογικότητα του κυρίαρχου κράτους, σύμφωνα με την ορθολογικότητα των κυβερνωμένων κοκ.¹²⁹

Κλείνοντας, θα πρέπει να τονιστεί πως ο Foucault στην ανάλυσή του για τη βιοπολιτική πραγματοποιεί αυτό που αποφεύγει ο Agamben στην ανάλυση του για την κατάσταση εξαίρεσης, δηλαδή το να παρουσιάζει τον τεράστιο ρόλο που κατέχουν οι αλλαγές στα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά δρώμενα.

¹²⁹ Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σελ. 286-288.

Αντί επιλόγου

Σε αδρές γραμμές, το έργο του Agamben, παρά τα όποια σφάλματα και επικρίσεις, αποτελεί μια ραγδαία και σύγχρονη κριτική στο δίκαιο και την πολιτεία, καθώς και στους συχνά άδικους μηχανισμούς της πολιτικής του αιώνα που διανύουμε. Η επικαιρότητα λοιπόν σε συνδυασμό με την «μαγεία» του λόγου του δικαιολογεί και το γεγονός της απήχησής του στο σύγχρονο φιλοσοφικό κόσμο. Φυσικά βέβαια το να πιάσει κανείς τον παλμό μιας εποχής είναι ανάλογο και των γεγονότων στα οποία είναι παρών. Έτσι, ο Agamben γεννημένος το 1942, εκφράζει απόψεις για την «επιθετική φύση του σύγχρονου πολιτισμού, τη εμμονή των ολοκληρωτικών τάσεων στην καρδιά της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας και τον κυνισμό προς το φάσμα της κυρίαρχης πολιτικής, οι οποίες έχουν όλες την βάση τους στην εποχή που διένυσε.¹³⁰

Αυτό που στην ουσία επιδιώκει ο Agamben είναι να φωτίσει τις κατηγορίες εκείνες τις πολιτικής μας παράδοσης μέσα από τη σχέση της κυρίαρχης εξουσίας και της γυμνής ζωής. Στο έργο του διακρίνουμε ένα μεγάλο φάσμα αρκετά σχολαστικής σκέψης, σχετικά με την γέννηση της πολιτικής καθώς και παραδείγματα από την αρχαϊκή Ρώμη μέχρι τον 20ο αιώνα. Όσο μεγάλο όμως και αν είναι το φάσμα της σκέψης του Agamben, λείπει κάτι πολύ βασικό. Η λύση για μια έμπρακτη κίνηση. Χωρίς προφανώς αυτό να σημαίνει πως το έργο του υστερεί ευρηματικότητας, πρωτοπορίας και άρτιας σημειολογίας, ίσως στο τέλος να μας αφήνει με ένα «μετά τι;». Ο Agamben φυσικά και δεν αποκρύπτει τους κινδύνους των σύγχρονων πολιτικών πρακτικών και ασφαλώς παρουσιάζεται ιδιαίτερα καυστικός στην κριτική του, ακόμη και αν δεν κατονομάζει πάντα το αντικείμενό της (όπως στην περίπτωση του δυτικού καπιταλισμού), όμως ενώ κρούει

¹³⁰ Simon Behrman, *Giorgio Agamben in perspective*, International Socialism, Τεύχος 140, 07/10/2013.

τον κώδωνα του κινδύνου, δεν θεωρώ πως προτείνει μια άμεση έμπρακτη εφαρμογή όσων υπογραμμίζει. Δεν είναι τυχαίο ίσως και το γεγονός ότι ο ίδιος ο Agamben, δεν εμφανίζεται ποτέ ενεργός στα κινήματα της εποχής του και ίσως αυτή η εγγύτητα με τη ριζοσπαστική σκέψη, διατηρώντας παράλληλα μια απόσταση από τη ριζοσπαστική πρακτική αποτελεί τη ρίζα τόσο της αξίας όσο και των ελαττωμάτων στο έργο του.¹³¹ Ο Agamben προτάσσει την υποκειμενικότητα που προκύπτει όταν συμπίπτει η κυρίαρχη εξουσία με τη βιοπολιτική στο πρόσωπο του Homo sacer, ως το βασικό σύγχρονο κίνδυνο στον οποίο σιγά σιγά εκτιθόμαστε όλοι. Πράγματι, η σύγχρονη πολιτική εμφανίζει συνεχώς νέες πρακτικές εξαίρεσης στο όνομα του πολέμου ενάντια της τρομοκρατίας ή στο όνομα της εθνικής ασφαλείας. Το πρόβλημα με αυτό το νέο παράδειγμα ασφαλείας του κράτους είναι ότι, όπως υποστηρίζει ο Agamben, “πάντοτε δυνατόν να προκληθεί από την τρομοκρατία για να γίνει κι αυτό με τη σειρά του το ίδιο τρομοκρατικό”.¹³²

Η κατάσταση εξαίρεσης είναι εν τέλει για τον Agamben το σημείο μέγιστης έντασης μεταξύ δύο αντιθετικών δυνάμεων, εκ των οποίων η μία θέτει το δίκαιο ενώ η άλλη το απενεργοποιεί και «συγχρόνως αυτό που συμπίπτοντας με τον κανόνα, απειλεί σήμερα να τις καταστήσει δυσδιάκριτες».¹³³ Στη συνέχεια παρομοιάζει το να ζει κανείς στην κατάσταση εξαίρεσης είναι σαν να προσπαθεί αδιάκοπα να σταματήσει μια θανατηφόρο μηχανή που οδεύει προς τον παγκόσμιο εμφύλιο πόλεμο. Όμως αυτό το «εμείς» που προβάλλει, είναι τόσο συλλογικό; Σίγουρα αφορά κοινωνικά αλλά στην τελική ποιοι είναι αυτοί που κινδυνεύουν ουσιαστικά από την κατάσταση εξαίρεσης; Με την περίπτωση της διαρκούς κατάστασης εξαίρεσης που παρουσιάζει ο Agamben, θεωρείται μια κατάσταση όπου η ζωή γενικά τίθεται σε κάποια εξαιρετική συνθήκη. Όπως τονίζεται στο άρθρο του Andrew Neal «Αυτό αντικατοπτρίζει τον

¹³¹ Simon Behrman, *Giorgio Agamben in perspective*, ό.π.

¹³² Γιώργος Παπασωτηρίου, *Είμαστε «γυμνοί» απέναντι στην εξουσία*, 05/08/2017, < <http://artinews.gr/αγκάμπεν-είμαστε-γυμνοί-απέναντι-στην-εξουσία.html> >, επίσκεψη: 12/08/2018.

¹³³ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 149.

τρόπο με τον οποίο η όλη συζήτηση για την «ισορροπία» μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας είναι λάθος, ή τουλάχιστον εσφαλμένη. Δεν είναι οι «δικές μας» οι ελευθερίες που βρίσκονται κατ' εξαίρεση σε κίνδυνο ή πρέπει να ανασταλούν, αλλά οι ελευθερίες συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων-στόχων. Όταν «εμείς» καλούμαστε να αποδεχθούμε «αναγκαίους συμβιβασμούς» της ελευθερίας μας για την ασφάλεια, δεν σημαίνει ότι οι ίδιοι καλούμαστε να δεχτούμε κάποιο βαθμό απώλειας της ελευθερίας, αλλά ότι «εμείς» καλούμαστε να αποδεχθούμε την εξαιρετική κατάχρηση των ελευθεριών μιας μικρής μειοψηφίας. Δεν είναι ένα δημόσιο πρόβλημα επιλογής, αλλά ένα πρόβλημα νομιμοποίησης. Είναι επομένως η κινητοποίηση ενός εμπόλεμου και ενιαίου «εμείς» στη νομιμοποίηση των εξαιρετικών πρακτικών σε βάρος των κατ' εξαίρεση λίγων που πραγματικά θα υποφέρουν. Οι μόνες ελευθερίες που «εμείς» θα χάσουμε ή θα συμβιβαστούμε είναι αυτές οι αφηρημένες ελευθερίες που έχουν δημιουργηθεί βάσει μιας σχέσης του σύγχρονου έθνους-κράτους της κυριαρχίας».¹³⁴

Η λογική των ορίων με την οποία ο Agamben οικοδομεί τη θεωρία του περί εξαίρεσης οφείλει ένα ποσοστό της «επιτυχίας» του στο γεγονός ότι μπορούμε να τοποθετήσουμε τις σύγχρονες πολιτικές πρακτικές σε αυτά τα όρια. Όπως αναφέρει και ο ίδιος: «Αν, όπως προτάθηκε, η ορολογία είναι πραγματικά η ποιητική στιγμή της σκέψης, τότε οι ορολογικές επιλογές δεν μπορούν ποτέ να είναι ουδέτερες. Με αυτή την έννοια, η επιλογή του όρου «κατάσταση εξαίρεσης» συνεπάγεται μια σαφή στάση απέναντι στη φύση του φαινομένου που πρόκειται εδώ να εξεταστεί και στην καταλληλότερη για την κατανόησή του λογική».¹³⁵

Η εξαίρεση στον Agamben ως έννοια οριακή, αποτελεί έναν κενό χώρο όπου ο νόμος αναστέλλεται για να συμπεριλάβει τη γυμνή ζωή, ως πρωταρχική σύλληψη. «Για αυτό,

¹³⁴ Andrew Neil, *Giorgio Agamben and the Politics of the Exception*, ό.π.

¹³⁵ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 16.

υπογραμμίζει πως μια θεωρία για την κατάσταση εξαίρεσης είναι προαπαιτούμενη συνθήκη για να ορίσουμε τη σχέση που συνδέει και, συγχρόνως, εγκαταλείπει τον άνθρωπο στο δίκαιο. [...] Η θεμελιώδης δραστηριότητα της κυρίαρχης εξουσίας είναι η παραγωγή γυμνής ζωής ως πρωταρχικό πολιτικό στοιχείο και ως κατώφλι άρθρωσης ανάμεσα στη φύση και τον πολιτισμό, τη *ζωή* και τον *βίο*». ¹³⁶

Ο Agamben λοιπόν, στο *Homo Sacer* αναφέρει: «αυτό που συντελέστηκε και εξακολουθεί να συντελείται ενώπιον μας είναι ότι ο δικαιοκώς κενός χώρος της κατάστασης εξαίρεσης (όπου ο νόμος εδραιώνει την ισχύ του μέσα από τη μορφή -δηλαδή ετυμολογικώς από τη μυθοπλασία- της διάλυσής του, και όπου ως εκ τούτου ήταν δυνατόν να συμβεί οτιδήποτε ο κυρίαρχος θεωρούσε εκ των πραγμάτων επιβεβλημένο) διέρρηξε τα χωροχρονικά σύνορα και άρχισε να επεκτείνεται εκτός των συνόρων, με αποτέλεσμα να τείνει πλέον να συμπέσει παντού με την κανονική κατάσταση, εντός της οποίας τα πάντα καθίστανται εκ νέου εφικτά». ¹³⁷ Και παρομοίως στην *Κατάσταση Εξαίρεσης*: «Η κατάσταση εξαίρεσης έχει γίνει πλέον ο κυρίαρχος κανόνας». ¹³⁸

Οι παραπάνω διατυπώσεις έχουν να κάνουν με αυτό που παρουσιάζει ο Ιταλός φιλόσοφος ως κατάσταση διαρκούς εξαίρεσης. Η ιδέα αυτή όμως υπονομεύει την ίδια την ορολογία της εξαίρεσης. Παρά την εκτεταμένη παρουσίαση της ιστορίας της εξαίρεσης στο Δυτικό κόσμο, ο Agamben αποσιωπά τα χρονικά όρια της εξαίρεσης, χαρακτηρίζοντας τη διαρκή, μη ορίζοντας το πότε μια κατάσταση εν τέλει παύει να είναι εξαιρετική, σηματοδοτώντας έτσι την κατάρρευση της διαλεκτικής μεταξύ κανόνα / εξαίρεσης. Αφήνει ακόμη αναπάντητο το ερώτημα για το ποια είναι η επίδραση της εξαίρεσης ως κυρίαρχου κανόνα για τις «μελλοντικές εξαιρέσεις». Επιπροσθέτως, η γενίκευση αυτή της εξαίρεσης κρίνεται εσφαλμένη διότι τα σύγχρονα παραδείγματα, όπως

¹³⁶ Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, ό.π., σελ. 181.

¹³⁷ *Αυτ.*, σελ. 71.

¹³⁸ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 9.

αναφέρθηκαν παραπάνω δεν είναι διόλου γενικά. Συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων είναι αυτές που πλήττονται από την όποια κατάσταση εξαίρεσης, λόγω χάρη στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

«Γι' αυτό είναι σημαντικό να κατανοήσουμε το πρόβλημα της εξαίρεσης ως διαλεκτικό και όχι ως δυαδικό. Δεν είναι μια περίπτωση της ασφάλειας εναντίον της ελευθερίας, ή υποκειμένου εναντίον κυριάρχου, αλλά ένα ζήτημα αρχής, λόγου και πρακτικής της φιλελεύθερης μορφής τόσο της σύγχρονης υποκειμενικότητας όσο και της σύγχρονης κυριαρχίας. Η αρχή της ελευθερίας λειτουργεί ώστε να νομιμοποιεί εξαιρετικές πρακτικές ενάντια σε εξαιρετικούς εχθρούς σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όταν ακριβώς η ελευθερία φαίνεται να είναι υπό απειλή. Η κατάσταση ανάγκης είναι όντως μια έννοια του αστικού δικαίου, κατά την οποία ο ίδιος ο νόμος προβλέπει την αναστολή του έτσι ώστε να προστατευθεί η νομιμότητα σε περίπτωση που απειλείται.¹³⁹

Με αυτό κατά νου, ένας πιο κριτικός τρόπος ανάλυσης είναι απαραίτητος για την αντιμετώπιση του προβλήματος της εξαίρεσης. Η εξαίρεση πρέπει να κατανοείται μέσα από τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένες περιπτώσεις της κυριαρχίας εξαίρεσης προκύπτουν σύμφωνα με τις ειδικές ιστορικο-πολιτικές συνθήκες. Το να ανάγεται η εξαίρεση ως κάτι διαρκές, ανεξαρτήτων ιστορικών παραγόντων, υπονομεύει το συνεχές της ιστορίας ως κάτι συνεχώς μεταβαλλόμενο, κρίνεται σχετικά εσφαλμένο, παρά τη ρήση του Agamben ότι ο «μετασχηματισμός ενός προσωρινού και έκτακτου μέτρου σε τεχνική διακυβέρνησης, [ο οποίος] απειλεί να μεταβάλει ριζικά -και έχει ήδη, εκ των πραγμάτων, αισθητά μεταβάλει- τη δομή και την έννοια της παραδοσιακής διάκρισης των συνταγματικών μορφών».¹⁴⁰

¹³⁹ Αγγελίδης Μανόλης: «Βαϊμάρη : Σύνταγμα και έκτακτη ανάγκη», παρατίθεται στο *Η δημοκρατία της Βαϊμάρης και οι σημερινές "αναβιώσεις" της*, Η Αυγή-Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2012, σελ.64-70.

¹⁴⁰ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 14.

Ένα ακόμη σημείο επίκρισης του Ιταλού φιλοσόφου είναι ότι απορρίπτει την κατάσταση εξαίρεσης από το να ονομαστεί δικτατορία (υπογραμμίζοντας πως «η κατάσταση εξαίρεσης δεν είναι δικτατορία (συνταγματική ή αντισυνταγματική, εντεταλμένη ή κυρίαρχη, αλλά ένας κενός χώρος δικαίου),¹⁴¹ όμως σπεύδει να γεμίσει το κενό συνδυάζοντας τη με τον ολοκληρωτισμό.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, ίσως ο Agamben παραμερίζει κάπως τον ρόλο της ανάγκης, κρίνοντας τη ως μια ξεκάθαρα υποκειμενική συνθήκη. Και ίσως εδώ να οφείλεται και ο λόγος της παραπάνω επίκρισης, ότι δηλαδή συχνά αποσιωπά τα ενδεχόμενα συμβάντα που προκαλούν κάθε φορά μια εξαίρεση, χαρακτηρίζοντας τη διαρκή. Όσο θεωρητικά ή αμιγώς πολιτικά επιθυμούμε να αναλύσουμε ένα φαινόμενο όμως, δε γίνεται να παραγνωρίζουμε εντελώς το ψυχικό αντίκρισμα που έχει και θα έχει για πάντα η πολιτική στην καθημερινή ζωή. Οι επιμέρους ανάγκες του κάθε κομματιού της πολιτικής, είτε ονομάζεται κυρίαρχος, είτε λαός, είτε μια μεμονωμένη ομάδα προσφύγων, είναι αυτό που στο τέλος δημιουργεί πολιτική, ως ένας κύκλος διαρκής και γεμάτος αλυσιδωτές αντιδράσεις. Για παράδειγμα, αναλύουμε για πολλές αράδες το ρόλο της κυριαρχίας στην εξαίρεση αλλά ουδείς λόγος γίνεται για την κυριαρχικότητα ως *πάθος* του κυριάρχου που μπορεί να αποβεί μοιραία για την έκβαση και την επίλυση της εκάστοτε εξαιρετικής συνθήκης. Ακόμη, αφιερώνουμε τόσες θεωρίες και σκέψεις για την εξαίρεση ως φαινόμενο πολιτικό και αναζητούμε ποιος είναι ο κυρίαρχος, σε τι συνίσταται το κενό και η απόφαση όμως ελάχιστα ψάχνουμε το λαό. Η κατάσταση εξαίρεσης λοιπόν, δεν βρίσκεται σαφώς μόνον στην πραγματεία του Schmitt ή του Agamben, αλλά αποτελεί μέρος της καθημερινής ζωής, ως αλυσιδωτή αντίδραση του συνεχούς της ιστορίας με τα κάθε φορά απρόοπτα συμβάντα και αντιθετικά ζεύγη (ή και συμφέροντα). Το κενό ίσως το οποίο υπογραμμίζει ο Agamben να συνίσταται στην σχέση του νόμου με το πεδίο που εισχωρεί η

¹⁴¹ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, ό.π., σελ. 87.

εκάστοτε (πολιτική και μη) πραγματικότητα που συνεχώς εναλλάσσεται και κρίνει την εξαίρεση ασυνεχή και ουδόλως διαρκή, με μια όμως δόση συνέπειας στην επανεμφάνισή της στο συνεχές της ζωής.

Σε συνέντευξή του, ο Agamben, σε ερώτηση που αφορά το πώς θα αντιμετώπιζε ο Benjamin το σήμερα αναφέρει: «Το εξαιρετικά ενδιαφέρον και μεθοδολογικά σημαντικό στον Μπένγιαμιν είναι ο τρόπος που παίρνει τη θεολογική εννοιολογία –λ.χ. την έννοια του μεσσιανικού χρόνου και την εσχατολογική της σύλληψη– και, βγάζοντάς τη από τα θεολογικά συμφραζόμενα την κάνει να δουλεύει στην πολιτική σφαίρα. Προκειμένου να παραγάγουμε μια νέα πολιτική εννοιολόγηση, χρειάζεται να μάθουμε από τον Μπένγιαμιν. Ήταν καταπληκτικό να ανακαλύπτω –δουλεύοντας για το βιβλίο *Το βασίλειο και η δόξα: για μια θεολογική γενεαλογία της οικονομίας και της διακυβέρνησης*– ότι, για να καταλάβω τι είναι η κυβέρνηση, ήταν πιο σημαντικό να διαβάσω μεσαιωνικές πραγματείες για τους αγγέλους παρά δοκίμια πολιτικής επιστήμης. Το ίδιο συμβαίνει και με τον Μπένγιαμιν: έχει μια θαυμάσια ιδέα για τον μεσσιανικό χρόνο: κάθε στιγμή στο παρόν είναι η αποφασιστική στιγμή, η Ώρα της Κρίσης — να αντιμετωπίσουμε την Ιστορία σαν κάθε στιγμή να είναι η αποφασιστική στιγμή».¹⁴²

¹⁴² Συνέντευξη Τζιόρτζιο Αγκάμπεν: Η δημοκρατία είναι μια έννοια διφορούμενη, στο <<http://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/i-dimokratia-einai-mia-ennoia-diforoymeni>>, επίσκεψη 14.11.2017.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Agamben Giorgio, *Homo sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, Αθήνα, Εκδόσεις Εξάρχεια, Αθήνα, 2016.

Agamben Giorgio, *Κατάσταση εξαίρεσης*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2007.

Agamben, Giorgio, “Interview with Giorgio Agamben – Life, A Work of Art Without an Author: the State of Exception, the Administration of Disorder, and Private Life”, *German Law Review*, Vol. 5, No. 5, 2004.

Arendt, Hannah, «Εμείς οι πρόσφυγες», στο Hannah Arendt, Giorgio Agamben, Enzo Traverso, *Εμείς οι πρόσφυγες. Τρία κείμενα*, μτφ. Κώστας Δεσποινιάδης, Άκης Γαβριηλίδης, Νίκος Κούρκουλος, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2015.

Arendt, Hannah, *The Origins of totalitarianism*, Harcourt Brace, Νέα Υόρκη, 1975.

Arendt, Hannah, *Υπόσχεση Πολιτικής*, επιμ.-εισαγ. Τζέρομ Κον, μτφ. Κατερίνα Χαλμούκου, Κέδρος, Αθήνα, 2005.

Ballve, Teo, *State of Exception*, <http://territorialmasquerades.net/state-of-exception/> , 14.05.2011.

Behrman, Simon, *Giorgio Agamben in Perspective*, *International Socialism*, Τεύχος 140, 07/10/2013.

Benjamin, Walter, *Για μια κριτική της βίας*, εκδόσεις Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2011.

Broch, Hermann, *Οι Υπνοβάτες*, 1888, Πάσενοβ ή ο ρομαντισμός, μτφ. Κώστας Κουντούρης, Μέδουσα, Αθήνα, 1991.

Damai, Puspa, *The Killing Machine of Exception: Sovereignty, Law, and Play in Agamben's State of Exception*, *The New Centennial Review*, 5.3, 2005, σελ. 255-276.

De La Durantaye, Leland, *To be and to do. The Life's Work of Giorgio Agamben*, *Boston Review*, 26/01/2016

< <http://bostonreview.net/books-ideas/de-la-durantaye-agamben>> επίσκεψη: 23/09/2018.

Derrida, Jacques, *Ισχύς νόμου*, μεταφρ.-επιμ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, Πατάκη, Αθήνα, 2015.

Friedrich, Carl J., *Constitutional Government and Democracy*, 2^η έκδοση, Βοστώνη, 1950.

Giordanegno, Davide, *The State of the Exception*, e-International Relations Students, Ιούνιος 2016,

< <http://www.e-ir.info/2016/06/20/why-have-iran-and-north-korea-had-different-nuclear-postures-to-sanctions/> >, επίσκεψη: 10/04/2018.

Gross, Oren, 'Chaos and Rules: Should Responses to Violent Crises Always be Constitutional?', 112 *Yale L.J.*, 2003.

Hemmerechts, Kenneth, *Giorgio's Agamben State of exception*, < <https://mronline.org/2009/08/08/giorgio-agambens-state-of-exception/>>, 08.08.2009, επίσκεψη: 12/07/2018.

Humphreys, Stephen, *Legalizing Lawlessness: On Giorgio Agamben's State of exception*, *The European Journal of International Law* Vol. 17 no.3, 2006, < <http://www.ejil.org/pdfs/17/3/208.pdf> >, επίσκεψη: 12/03/2018.

Kotsko, Adam, *How to read Agamben*, *Los Angeles Review of books*, Ιούνιος 2013, < <https://lareviewofbooks.org/article/how-to-read-agamben/#!>> επίσκεψη: 10/04/2018.

Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2012.

Neil, Andrew, *Giorgio Agamben and the Politics of the Exception*, University of Edinburgh, Paper presented at the Sixth Pan-European International Relations Conference, Turin, 2007, < https://www.researchgate.net/publication/266868446_Giorgio_Agamben_and_the_politics_of_the_exception >, επίσκεψη:12/08/2018.

Nikolaus Wachsmann, *KL: A History of the Nazi Concentration Camps*, Little, Brown Book Group, Λονδίνο, 2015.

Schmitt, Carl, *Dictatorship: From the Beginning of the Modern Concept of Sovereignty to the Proletarian Class-Struggle*, Polity Press, 2014.

Schmitt, Carl, *Πολιτική Θεολογία. Τέσσερα Κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μτφ. Παναγιώτης Κονδύλης, Λεβιάθαν, Αθήνα, 1994.

Vaughan-Williams, Nick, “Borders, Territory, Law” στο *International Political Sociology*, Vol. 2, No. 4, 2008.

Vaughan-Williams, Nick, “The Generalised Bio-political border? Reconceptualising the Limits of Sovereign Power”, στο *Review of International Studies*, Vol. 35, No. 4, 2009.

Villamizar, Eduardo Primera, “Potentiality, Sovereignty and Bare Life. A critical reading of Giorgio Agamben”, στο *Ideas Valores*, Volumen 63, Número 156, 2014.

Zuckerman, Ian, *The Politics of Emergencies: War, Security and the Boundaries of the Exception in modern emergency powers*, Columbia University, 2012.

Αγγελίδης Μανόλης: «Βαϊμάρη : Σύνταγμα και έκτακτη ανάγκη», παρατίθεται στο *Η δημοκρατία της Βαϊμάρης και οι σημερινές “αναβιώσεις” της*, Η Αυγή-Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2012.

Κόλιν Κράουτς. Συνέντευξη στον Τάσο Τσακίρογλου. < http://www.24grammata.com/wp-content/uploads/2014/01/COLIN-CROUCH-manrozaharakis-24grammata.com_.pdf >, επίσκεψη 08.01.2018.

Πατσάκης, Φιλήμονας, *Η ταπείνωση του ανθρώπου*, Ριζοσπαστικές αναγνώσεις: Πέρα από τη φρίκη, επιμ. Γιώργος Σταματόπουλος, Εφημερίδα των Συντακτών, 04.01.2016.

Περιοδικό Barrigada Antifa, *Κατάσταση Εξάιρεσης. Από τις αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες στα σύγχρονα στρατόπεδα συγκέντρωσης*, Μάιος 2014.

Συνέντευξη Τζιόρτζιο Αγκάμπεν: Η δημοκρατία είναι μια έννοια διφορούμενη, στο <<http://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/i-dimokratia-einai-mia-ennoia-diforoymeni>>, επίσκεψη 14.11.2017.

Παπασωτηρίου, Γιώργος, *Είμαστε «γυμνοί» απέναντι στην εξουσία*, 05/08/2017, <<http://artinews.gr/αγκάμπεν-είμαστε-γυμνοί-απέναντι-στην-εξουσία.html>>, επίσκεψη: 12/08/2018.

Τσίρος, Νικόλαος, *Η έννοια της κατάστασης εξάιρεσης στο έργο του Giorgio Agamben: μια κριτική αποτίμηση*, Θέσεις, Τεύχος 137, περίοδος: Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2016.